

ПУТІВНИК з ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ

ПУТІВНИК
з ІСТОРІЇ
ПОЛЬЩІ

Автори

Лукаш Камінський (розд. I, II, IV, VII, VIII)

Мацей Коркуць (розд. III, V, VI)

Рецензент

проф. Войцех Рошковський

Редагування і коректура

Колектив

Графічне оформлення

Сильвія Шафранська

Зображення карт

Томаш Гінтер

Набір і верстка

Войцех Чапліцький

Шрифт

AroloŃia Nova, автор Томаш Велна

ISBN 978-83-8098-361-8

©Copyright by Skarb Państwa – Minister Spraw Zagranicznych & Prezes Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2018

ЗМІСТ

Вступне слово до нового видання	5
Вступне слово	7
I. Витоки Польщі	9
II. Перша справжня унія в Європі	21
III. Епоха виборних королів	31
IV. Занепад і неволя	41
V. Відроджена Польща	57
VI. Польща воює	69
VII. У комуністичній неволі	95
VIII. Свобода і солідарність	107

Вступне слово до нового видання *Путівника з історії Польщі*

Шановні пані та панове! Дорогий читачу!

Історія Республіки Польща – це історія незвичайної держави, країни королів і святих, великих битв і трагічних подій, але, передусім, незламного народу. Ця публікація є особливою не лише з огляду на свій зміст, а й через ті обставини, за яких потрапляє до ваших рук.

Святкування століття відновлення Польщею незалежності є чудовою нагодою для ближчого знайомства з батьківщиною Миколая Коперника, Фридерика Шопена, св. Марії Фаустини Ковальської й Івана Павла II. «Путівник з історії Польщі» доводить, що сто років незалежності – це лише невеликий фрагмент історії держави, розташованої в центрі Європи, що є мостом між Сходом і Заходом, підвалинами якої є універсальні християнські цінності і котра має багатовікову традицію релігійної толерантності й при цьому має глибоке коріння в латинській цивілізації, з її грецькою філософією та римським правом.

Історія Польщі – це також історія великих викликів. 123 роки неволі під ярмом трьох загарбників польський народ пережив виключно завдяки своїй силі й рішучості, зберіганню традицій і боротьбі за пам'ять, мову й місце на міжнародній арені. Спраглий волі Польщі свободу принесло 11 вересня 1918 року. Ця дата стала символічним днем відновлення незалежності. Довкола неї зосереджуються найважливіші святкування, які набувають особливого значення 2018 року, у століття незалежності.

1918 рік не започаткував довготривалого миру й стабілізації, хоча польська держава в двадцятирічний міжвоєнний період мала безперечні економічні, соціальні та цивілізаційні досягнення. Поляки зіткнулися з агресією двох тоталітарних держав – Німецького Рейху та Советського Союзу, – що повністю окупували їхню територію. Попри це, вони воювали на всіх фронтах війни, проявляючи незвичну мужність і безпосередньо долучилися до тріумфальної перемоги союзників.

Польщею прокотилася кривава хвиля організованого німцями масового знищення європейських євреїв, що залишила глибокий слід у пам'яті людей, які живуть на цій землі. Під час Голокосту поляки, як звичайні громадяни, так і Польська підпільна держава, проявили героїзм, рятуючи тисячі своїх співгромадян єврейського походження, ризикуючи при цьому своїми життями і життями близьких. Не зважаючи на те, що за допомогою євреям загрозувала смерть, майже 25 відсотків Праведників народів

світу – це поляки, які становлять найбільшу національну групу серед нагороджених відзнакою інституту Яд Вашем.

Майже півстоліття після Другої світової війни Польща змагалася з примарою советського комунізму; саме тут у вісімдесятих роках почалося його падіння. Завдяки незламній волі поляків і діяльності десятимільйонної Незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» розпочалася Осінь народів, упала залізна завіса, а Польща й інші центрально- та східноєвропейські країни живуть нині у вільній і демократичній Європі.

Шановні пані та панове! Щиро заохочую Вас ознайомитися з цим виданням. Сподіваюся, що це стане початком Вашого зацікавлення Польщею й у багатьох викличе цікавість і потребу поглиблювати знання про історію й традиції нашої прекрасної країни, а також заохотить відвідати згадані в публікації місця й особисто познайомитися з поляками – людьми героїчними, гостинними та сердечними.

Вітольд Вашиковський
Міністр закордонних справ

Вступне слово

Кожен народ має свої символічні дати, пов'язані з подіями, котрі мали вирішальне значення в його історії. Найважливішою для поляків датою є 966 рік. Це фактичний початок нашої історії – Хрещення Польщі. Саме тоді виникла польська держава, але значно важливішим є те, що від цього моменту почала зростати спільнота, яку ми називаємо нацією. Наступні покоління, об'єднані спільними культурою й ідентичністю, у різний, характерний для своїх часів спосіб, сповідували й далі сповідують ті ж самі цінності, що понад тисячу п'ятдесят років тому залучили нас до кола латинської цивілізації. Ми неодноразово й дієво ставали на її захист, зокрема 1683 року в переможній Віденській битві, коли король Ян III Собеський стримав турецьку навалу, яка загрожувала Європі, чи 1920 року, коли на передпіллях Європи Військо Польське зупинило більшовицьку орду; також у кінці XX століття, коли після обрання Папою поляка Івана Павла II виникла «Солідарність», яка причинилася до розпаду Советського Союзу та падіння комунізму.

Поляки особливим чином полюбили свободу і не лише готові були платити за неї найвищу ціну, коли втрачали, але й створили для її захисту підвалини виняткової парламентарної системи. Це саме у Варшаві у кінці XVIII століття було написано конституцію – першу у Європі й другу на світі після американської.

У дев'ятнадцятому столітті, всупереч планам і старанням трьох європейських імперій, позбавлені держави й розділені загарбниками, не зважаючи на переслідування, поляки зуміли зберегти свої традиції й ідентичність. Причинилися до цього численні спроби скинути поневолення за допомогою збройної боротьби та політичної діяльності, які понад сто років робило кожне покоління, а також визначні, найзнаменитіші твори митців. Адже культура стала носієм національної ідентичності. Тоді ж поляки навчилися самоорганізовуватися та використовувати це уміння у сфері господарювання, економіки загалом й освіти. У цій боротьбі нас підтримувало чимало священиків, що закріпило особливу роль Католицької церкви в нашій історії. Все це разом привело у 1918 році до відновлення незалежності – після понад столітньої неволі.

У двадцятому столітті польськими землями прокотилися дві світові війни, майже кожна польська родина пережила воєнну трагедію. Поляків – згідно з планами Гітлера та Сталіна – мали фізично знищити, особливо

це стосувалося наших співгромадян єврейського походження. Ставши жертвою злочинів двох тоталітаризмів, німецького націонал-соціалізму та советського комунізму, польський народ не піддався й розпочав боротьбу в окупованій країні та поза її кордонами.

Після війни, на відміну від суспільств Західного світу, поляки не могли радіти мирному життю та насолоджуватися свободою. Майже півстоліття вони були змушені боротися за неї, зазнаючи величезних репресій та переслідувань з боку встановленого тут Советським Союзом комуністичного режиму, який окрім політичного терору приніс економічну відсталість і зупинив розвиток країни. Іван Павло II і виникла 1980 року «Солідарність» – потужній суспільний рух супроти комуністичній диктатурі – повернули полякам надію на життя у вільній країні й стали всесвітнім символом боротьби за людську гідність і право на національне самовизначення.

Ми прив'язані до нашої історії й черпаємо з неї силу. Нас відрізняє незламність і негаснуча, навіть у найскладніші моменти, надія. До чергових викликів ми підходимо з вірою у підтримку Провидіння, завдяки якому ми пережили найбільші історичні збурення й нещастя.

Усіх, хто після прочитання цієї брошури забажає ближче познайомитися з Польщею та поляками, щиро запрошуюю відвідати нашу країну й подивитися на найважливіші для нашої історії місця.

Ярослав Шарек

Голова Інституту національної пам'яті

ВИТОКИ ПОЛЬЩІ

Н

аша ідентичність як індивідів, так і спільноти, базується на пам'яті. Минуле дозволяє зрозуміти, хто ми такі. Історія, а отже й сучасність поляків, розпочалася 1050 років тому, одночасно з прийняттям християнства.

Під час найбільшого розквіту Польщі було створено прекрасний міф про те, що поляки – нащадки сарматів, хоробрих воїнів, яких описували давні автори. Ми й досі часом говоримо про себе, що ми – сармати. Однак, насправді поляки – нащадки слов'ян, які з VI ст. після народження Христа населяли Центральну і Східну Європу.

З часом вони почали створювати власні держави. Однією з них у середині X ст. володів Мешко. У 966 р. він вирішив прийняти хрещення, після чого відбулася християнізація усїєї країни. Незалежно від того, чи схилив його до цього політичний розрахунок, чи намовляння дружини (чеської князівни Добрави), чи пережите навернення, це було рішення, яке мало великі наслідки. Прийняття християнства зміцнило молоду державу із середини та на міжнародній арені. Польща стала частиною латинської цивілізації, а Мешко – рівноправним партнером інших європейських володарів. Такої ж позиції отримувалися і його нащадки, яких від легендарного засновника династії – П'яста Колодзєя – називають П'ястами. Про це, зокрема, свідчитимуть численні шлюби з представниками родин інших володарів.

Поля над озером Ледніца – одне з місць, де могло відбутися хрещення Мешка, з 1997 р. стали місцем зустрічей молодих християн.
(Фот. Piotr Tracz/REPORTER)

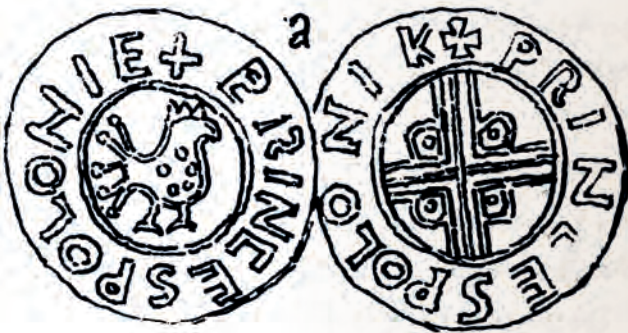
Справу Мешка продовжив його син Болеслав Хоробрий, який організував у 1000 р. дуже успішну зустріч з імператором Оттоном III. Ця зустріч відбулася в Гнезно, біля могили першого з патронів Польщі – св. Войцеха. Гнезненський з'їзд не лише зміцнив позиції Болеслава, але й сприяв розвитку церковних структур. Поряд з існуючим єпископством у Познані була створена митрополія у Гнезно, а також дієцезії в Кракові, Колобжегу і Вроцлаві, які їй підпорядковувалися.

Після смерті Оттона Болеслав зі змінним успіхом протягом п'ятнадцяти років воював з його наступником Генріхом II. У результаті польський володар захистив свій суверенітет і зберіг деякі територіальні завоювання. У 1018 р. він переміг руського князя Ярослава і здобув Київ. Однак, ці

Св. Войцех (бл. 956–997)
– празький єпископ, який
виступав проти торгівлі
невільниками та був змуше-
ний покинути свою дієце-
зію і загинув як місіонер від
рук прусів. Його тіло вику-
пив Болеслав Хоробрий, за-
плативши за нього золотом.

(Фот. Metropolitan
Museum of Art)

Денарій Болеслава Хороброго, якого називали „Princes Polonie”. Це перша письмова згадка про назву Польща. (Фот. Warszawskie Centrum Numizmatyczne)

успіхи були нетривалими. Перед самою його смертю у 1025 р. Болеслава коронували як першого короля Польщі.

Невдовзі після смерті батька корону успадкував Мешко II. Після декількох років його володарювання розпочалася тривала криза. Сусіди із заходу, сходу і півдня неодноразово порушували кордони, бунтували прихильники давніх поганських вірувань, змінювалися володарі. Після чеського нападу 1038 р. польська держава перестала існувати.

Її невдовзі відбудував син Мешка – Казимир, якого називали Відновителем. Завдяки дипломатії, союзам з недавніми ворогами і війнам йому вдалося повернути більшість втрачених земель. Він відновив не лише державні структури, але й церковну адміністрацію. Справу батька продовжував, прийшовши до влади 1058 р., Болеслав II, якого називали Щедрим.

Болеслав II завдяки своїм дипломатичним і військовим успіхам мав шанс увійти в історію як один з найвидатніших володарів Польщі. Декіль-

Підпис: Монастир бенедиктинів, який і досі діє у Тинці, заснував Казимир Відновитель. (Фот. Przemysław Antosik, Wikimedia Commons)

Польща за часів Мешка I і Болеслава Хороброго

ка разів він вирішував, кого посадити на трон в Русі та Угорщині. Підтримав папу Григорія VII у його протистоянні з німецькою імперією, завдяки чому у 1076 р. отримав королівську корону. Та за три роки він наказав вбити краківського єпископа Станіслава, що призвело до бунту і вигнання короля з країни.

Владу перейняв брат Болеслава Владислав Герман. Його позиція, як у міжнародній політиці, так і у внутрішніх справах держави була значно слабшою. Символом цієї зміни була відсутність коронації. Зріс вплив вель-

Св. Станіслав (бл. 1030–1079) – краківський єпископ, мученик, патрон Польщі, засуджений на смерть після виступу проти Болеслава II, коли став на бік його підданих, що зазнавали утисків.

мож, з якими князь радився, приймаючи важливі рішення.

Перед своєю смертю у 1102 р. Владислав поділив державу між своїми синами – старшим Збігневом і молодшим Болеславом. Але це не завадило довготривалій боротьбі між братами, в яку втягнулися володарі сусідніх держав. Остаточно цю справу вирішила війна, що розпочалася у 1109 р. між майбутнім німецьким імператором Генріхом V і звияжним Болеславом, яку останній назвав боротьбою „на захист свободи”. Невдовзі після цього, зламавши присягу, польський князь осліпив свого ув'язненого брата, за що його почали називати „Кривоустим”.

Тривалим досягненням довгого панування Болеслава III стало приєднання до Польщі Помор'я з Гданськом. Праг-

нучи запобігти кривавій боротьбі за владу між синами, князь поділив між ними державу, призначивши найстаршого намісником, що володарював у столичному Кракові. Цей поділ вступив у дію після смерті князя 1138 р. Розпочався майже двохсотрічний період удільної роздробленості.

У наступні роки нащадки Болеслава та їхні наступники правили окремими частинами Польщі, деякі з яких продовжували ділитися. Князі з П'ястів укладали тимчасові союзи, воювали одне з одним за першість, а часом вели братовбивчі війни. Та водночас це був період зміцнення адміністративної влади, систематизації законів та економічного розвитку. Володарі засновували міста, закладали села, найчастіше приводячи поселенців із заходу Європи.

Легендарною стала оборона Глогова 1109 р. Її продовжували навіть тоді, коли до осадних машин прив'язали синів захисників, яких раніше взяли заручниками. (Фот. fotopolska.eu)

Важливу роль відігравали монастирі, засновані князями і вельможами, яких ставало щоразу більше. Поряд з присутніми уже в XI ст. бенедиктинцями, з'явилися цистерціанці, регулярні каноніки, а з часом домініканці й францисканці, а також лицарські ордени – божогробці та хрестоносці, які невдовзі завдають полякам великих клопотів. У XIII ст. вже існувала доволі густа мережа парафій, а у зв'язку з цим і шкіль.

У другій половині XIII ст. поступово посилювалися спроби знову об'єднати польську державу. Суттєву роль у цьому відіграла Церква, структури якої зберегли загальнопольський вимір. Велике значення мав культ св. Станіслава, канонізованого 1253 р. Говорили, що так, як повинні зростися частини замученого і четвертованого єпископа, так знову повинна зростися Польща. Зверталися також по заступництво св. Войцеха і св. Ядвіги Сілезької, канонізованої 1267 р.

Змагання за польську корону з чеським князем Вацлавом виграв володар Великопольщі та Помор'я Пшемисл II. У 1295 р. він став першим за понад двісті років королем Польщі, хоча реальну владу мав лише над частиною її території. Зміцнити свою владу вже не зміг, бо невдовзі був

1241 р. Польща, як і вся Центрально-Східна Європа, стала жертвою нищівного нападу татар. У програній битві під Легницею загинув Генріх Побожний, на той час наймогутніший з П'ястів, син св. Ядвіги Сілезької.

(Фот. Getty Museum)

убитий. Корона у 1300 р. опинилася у Вацлава, який у міжчассі став також чеським королем.

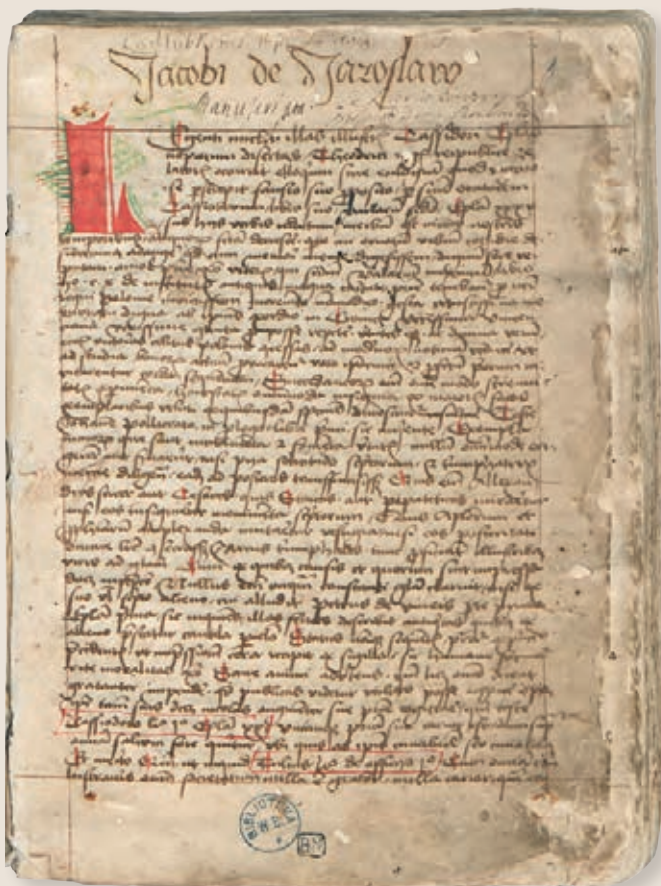
Остаточно відбудувати Польське Королівство зумів найвитриваліший з усіх претендентів – Владислав Локетек. Його понад тридцятирічні спроби увінчала коронація, яка у 1320 р. вперше відбулася у Кракові. Та йому не вдалося об'єднати усі польські землі. За межами королівства залишилася поділена на ряд князівств Сілезія, яку володарі з П'ястів як васали віддали чеському королеві. Помор'я захопили хрестоносці, а Мазовія зберегла незалежність. Останні роки життя старий король провів захищаючи кордони, які знаходилися під загрозою через союз хрестоносців з чеським королем Яном Люксембурзьким.

Після смерті Владислава було короновано його сина, який увійшов в історію як Казимир Великий. Перші успіхи цей видатний монарх здо-

Св. Ядвіґа Сілезька – дружина сілезького князя Генріха Бородатого (подружжя більшу частину життя було пов'язане обітницею чистоти), фундаторка багатьох харитативних і релігійних справ, у тому числі монастиря сестер цистерціанок у Трєбніці.
(Фот. Getty Museum)

був на дипломатичній ніві, припинивши суперечку з чеським володарем і отримавши підтвердження прав на землі, захоплені орденом хрестоносців. Але повернути він зумів тільки частину цих земель. Невдачею закінчилася спроба повернути Сілезію. Зате Казимир пересунув східні кордони, приєднавши до Польщі Галицько-Волинську Русь.

Перші записи з історії Польщі були зроблені латинською мовою. На фото – фрагмент хроніки Вінсента, якого називали Кадлубеком (у подальшому краківського єпископа), яка датується початком XIII ст. (Фот. Polona.pl)

Печатка Казимира Великого з білим орлом – гербом роду П'ястів, у XIV ст. його використовували як герб держави. (Фот. Archiwum Narodowe w Krakowie)

Казимир Великий систематизував закони і стежив за їхнім дотриманням. Більші права отримали євреї, які селилися у Польщі з кінця XI ст. Король провів адміністративну реформу, збудував багато замків, підтримував будівництво мурів довкола міст, підтримував церкви. За час його правління значно розвинулася економіка. Та Казимир не дочекався нащадка чоловічої статі. У цій ситуації, після його смерті 1370 р., згідно з попереднім договором, корону отримав внук Владислава Локетка, угорський король Людовік Андегавенський.

Коротко:

Хрещення Мешка I 966 р. започаткувало історію Польщі. Воно також стало джерелом польської культури та ідентичності, яка поступово формувалася у наступні століття. За володарювання династії П'ястів зародилося польське розуміння свободи як суверенності держави і права особистості, у тому числі – право виступати проти несправедливої влади. У той період Польща пережила численні внутрішні кризи і зовнішні напади.

ПЕРША СПРАВЖНЯ УНІЯ В ЄВРОПІ

ісля смерті короля Людовіка польське лицарство вирішило передати корону його молодшій доньці. Коронація одинадцятирічної Ядвіги відбулася у 1384 р. Для добра країни молоду королеву переконали відмовитися від раніше домовленого одруження. У 1386 р. вона вийшла заміж за литовського князя Ягайла, який до того охрестився і задекларував християнізацію своєї країни. Ягайло прийняв ім'я Владислав, а його литовське ім'я дало назву новій династії – Ягеллонів.

Королівський шлюб передував акту унії між Польщею і Литвою. Обидві держави багато років воювали, але поступово зауважили спільну загрозу, яка йшла від ордену хрестоносців. Литовські вельможі хотіли зайняти таке саме становище, яке займало у ті часи польське лицарство. Мирне хрещення було великим успіхом Церкви. За унію промовляло також багато інших політичних та економічних чинників. У наступному столітті унію багато разів відновлювали. Це був винятковий, як на ті часи, добровільний, зв'язок двох держав, які зберігали свою автономію, що базувався на взаємній вигоді.

Використовуючи кошти, записані Ядвігою у заповіті, Владислав Ягайло відновив засновану Казимиром Великим Краківську Академію – перший польський університет. Вона дуже швидко стала важливим науко-

Акт чергової польсько-литовської унії, укладеної в Городлі 1413 р. Згідно з нею литовські вельможі отримували такі самі права, як польське лицарство. 47 литовських родин були прирівняні до польських родин, які мали герб. (Фот. AGAD)

вим осередком і місцем формування центрально-європейських еліт. Про значення закладу свідчить участь її ректора Павла Влодковіца у соборі в Констанці. Тоді він говорив про повагу до прав народів і прав людини.

Польща і Литва разом зі своїми васалами володіли на початку XV ст. понад мільйоном квадратних кілометрів териорії. Всього лише за одне покоління Ягеллони опинилися в колі наймогутніших європейських династій. Підтвердженням цього була коронація Владислава III (з 1434 р. короля Польщі) королем Угорщини. Молодий володар розпочав війну з Туреччиною, яка закінчилася його смертю у битві під Варною у 1444 р. Його наступником на польському троні став молодший брат – Казимир IV Ягеллончик. Він володарював майже півстоліття (1447–1492), а з 1440 р. отри-

Królowa Jadwiga

1384–1399.

Wielka i dobra królowa. Szlachetną swą ofiarą umożliwiła stworzenie wielkiego i potężnego państwa polskiego. Odswoiciela królewskiego uniwersytetu.

Св. Ядвіга (1374–1399) – королева Польщі, опікунка людей культури, ініціаторка перекладу Книги Псалмів польською мовою, фундаторка багатьох релігійних і харитативних справ, яка відновила університет у Кракові, котрому записала усе своє майно. Славилася незвичайним співчуттям до людських бід, була канонізована папою Іваном Павлом II.

(Фот. Österreichische Nationalbibliothek)

Битва під Грюнвальдом була однією з найбільших збройних сутичок середньовіччя. Картина Яна Матейка була написана у другій половині XIX ст.

мує також як великий князь владу у Литві. Казимир зміцнив обидві держави, свідченням його могутності було те, що він посадив сина Владислава на чеському троні, а потім на угорському.

Головним викликом, який стояв перед Польщею і Литвою, була агресивна політика ордену хрестоносців. Незважаючи на велику перемогу у битві під Грюнвальдом (1410), ще декілька разів відбувалися битви. Остаточо це питання вирішилося після тринадцятирічної війни (1454–1466), яку вів Казимир IV Ягеллончик. Після перемоги Польща повернула

(Фот. Muzeum Narodowe w Warszawie)

собі Гданське Помор'я і частину Пруссії. Інша частина держави хрестоносців стала польським васалом.

Щоб забезпечити польську корону своїм нащадкам, Владислав Ягайло і його наступники систематично збільшували привілеї шляхти, яка виходила з лицарства. З часом це привело до формування особливого у тогочасній Європі устрою – шляхетської демократії. Під час володарювання Яна I Ольбрахта (1492–1501) королівську раду переформували в Сенат, а представники шляхти, обрані на місцевих з'їздах шляхти, створили

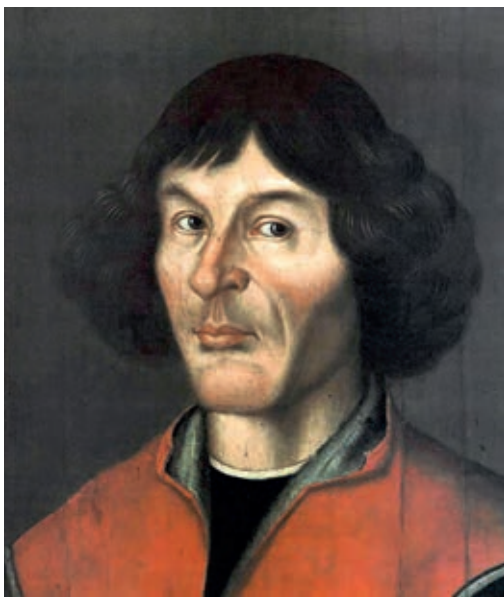

Гравюра шістнадцятого століття, на якій зображено засідання Сейму. (Фот. Polona.pl)

Сейм, або нижню палату парламенту. Потім уряди Олександра Ягеллончика (1501–1506) прийняли конституцію *Nihili novi*, яка узалежнювала королівські рішення від отримання згоди парламенту. З огляду на численність польської шляхти, участь у виборах влади брала винятково велика частина суспільства, яка сягала 8–10 відсотків. За декілька століть, у XIX ст., у Франції виборчі права мали бл. 1,5 відсотка суспільства, а у Великобританії – трохи більше за 3 відсотки суспільства.

Останнім із синів Казимира IV, який прийняв королівську корону, був Зигмунт I Старий (1506–1548). Його позицію із самого початку зміцнювало те, що чеський трон належав його братові Владиславові, а згодом племінникові Людовикові (до смерті у битві під Мохачем у 1526 р.). Зигмунт провів останню переможну війну з орденом хрестоносців, а після його секуляризації прийняв присягу васала від короля Пруссії. Зі перемінним успіхом точилися війни з московським князівством.

Міколай Копернік (1473–1543) – астроном і лікар, який навчався у Кракові, Болоньї і Падуї, творець геліоцентричної концепції будови Всесвіту. Займав різні посади у вармінській дієцезії, у 1520 р. керував обороною замку в Ольштині від хрестоносців.
(Фот. Wikimedia Commons)

Королівський Замок на Вавелі був перебудований у ренесансному стилі королем Зигмунтом Старим і його дружиною-італійкою королевою Боною.
(Фот. Zygmunt Put, Wikimedia Commons)

*Stanislaus beatorum
Panis fertur Angelorum
Comitante Barbara.*

*O rem miram! admirandam!
Etsam terris fabricandam
Caeli fundunt atria.*

Anton. Wierx fecit et excud.

Св. Станіслав Костка (1550–1568) ще в молоді роки відзначався побожністю. Усупереч волі батьків вступив до монастиря єзуїтів, невдовзі після прийняття обітів помер. Є патроном Польщі, студентів і польської молоді. (Фот. Polona.pl)

XVI століття називають „золотим віком”. І це не тільки через тогочасну політичну та економічну могутність Польщі та Литви. Це був також час розквіту культури. Досі у Польщі залишилося багато зразків ренесансної архітектури, в тому числі збудоване з нуля місто Замость. У цей період творив один з найвидатніших польських поетів Ян Кохановський. Знаний у Європі політичний письменник Анджей Фрич Моджевський проголосив постулат про рівність усіх станів перед законом. Найвидатнішим ученим цієї епохи був Міколай Копернік. Швидко розповсюджувалося книгодрукування, а шляхетські сини навчалися по цілій Європі.

Зигмунт Старий намагався зупинити розповсюдження реформації в Польщі. Але королівські заборони не дали результатів і різні протестантські течії знаходили прихильників серед представників шляхти. Так виникла унікальна у тогочасній Європі атмосфера релігійної толерантності.

Останнім королем з династії Ягеллонів був Зигмунт II Август (1548–1572). Його найбільшим успіхом було укладення Люблінської унії (1569), яка ознаменувала остаточне об'єднання Польщі і Литви. Державу, яка утворилася таким чином, назвали Річ Посполита Обох Народів. Спільними для обох частин держави були правитель, парламент, валюта і зовнішня політика. Зберегли автономію місцева влада, суди, фінанси та військо. Литовська шляхта отримала такі самі права, як і польська. Це був перший в історії Європи союз держав, створений не силою, чи внаслідок рішення правителів, а волею громадян.

Коротко:

Сходження на польський трон представників династії Ягеллонів призвело до того, що Литва прийняла хрещення, і обидві держави уклали унію. Це був винятковий в історії, добровільний зв'язок двох держав, які з часом утворили єдину державу – Річ Посполита Обох Народів.

ЕПОХА ВИБОРНИХ КОРОЛІВ

демократичний устрій, який остаточно сформувався у XVI ст., найбільше вирізняв Річ Посполиту на тлі Європи у нові часи. Він забезпечував участь у владі усьому шляхетському станові, або майже десятій частині тогочасного суспільства. У шістнадцятому столітті у Польщі парламент став головним органом влади. Монарх обирався більшістю шляхти на елекційних з'їздах.

Також унікальною рисою Речі Посполитої у Європі була узаконена державою свобода віровизнання. У час, коли на сході православна монархія опиралася на царський деспотизм, а на заході, у результаті кризових релігійних воєн, санкціонованим було нав'язування підданам релігії правителя (трактат в Аугсбурзі у 1555 р. запроваджував принцип *чия влада – того релігія*), у Польщі панував цілком інший устрій. У 1573 р. було прийнято акт варшавської конфедерації, який затвердив релігійну толерантність і рівний доступ до влади незалежно від віровизнання. Це було подією на рівні континенту, тим більше, що стосувалося такої великої держави. Для порівняння – у Франції такі принципи з'явилися лише на два століття пізніше – після революції 1789 р. На вірність цим принципам мусив присягнути кожен новообраний елекційний король. І навіть у наступному столітті, незважаючи на вплив контрреформації, Польща була

Вільна елекція на полях під Варшавою (картина Мартіна Альтомонте).
(Фот. Zamek Królewski w Warszawie)

країною, що приваблювала багатьох європейців, які шукали свободи віровизнання.

Закладена у XVI ст. система шляхетської демократії справно функціонувала понад сто років. Цьому сприяла вигідна економічна кон'юнктура. Значна частина західної Європи була споживачем сільськогосподарських продуктів з Польщі. Завдяки цьому зростала заможність не тільки шляхти й магнатів, але також міщанства і селян. Не без причини шістнадцяте століття називають золотим віком польської держави.

Річ Посполита була однією з найбільших країн Європи. У третьому десятилітті XVII ст. територія держави становила 990 тисяч квадратних кілометрів. Польща брала участь у тогочасних великих протистояннях найбільш впливових держав нашої частини континенту: стала на шляху шведського домінування у басейні Балтійського моря, вела численні війни з Московією, була бар'єром для експансії Османської ісламської імперії. Тоді розповсюджува-

Річ Посполита Обоих Народів

- Річ Посполита Обоих Народів (в межах 1582 р.)
- Корона Польського Королівства

- Велике князівство Литовське
- Території, залежні від Речі Посполитої
- Сучасні кордони Польщі

лася теорія, що Річ Посполита є оплотом християнської Європи. У сфері військового мистецтва Польща успішно поєднувала досвід битв у різних війнах. Результатом був вишкіл однієї з найсильніших у Європі кавалерій, яку використовували, щоб ламати стрій важкого ворожого війська – гусарів.

Першим елекційним королем після припинення існування династії Ягеллонів, який недовго перебував на троні, був французький князь Генріх Валуа. Наступним – князь Семиграду Стефан Баторій (1576–1586), який виявився чудовим провідником і переможно провів три блискучі

Перемога польських гусарів над втричі численнішими шведами під Кірхольмом 1605 р. (картина Войцеха Коссака) –
(Фот. Muzeum Wojska Polskiego)

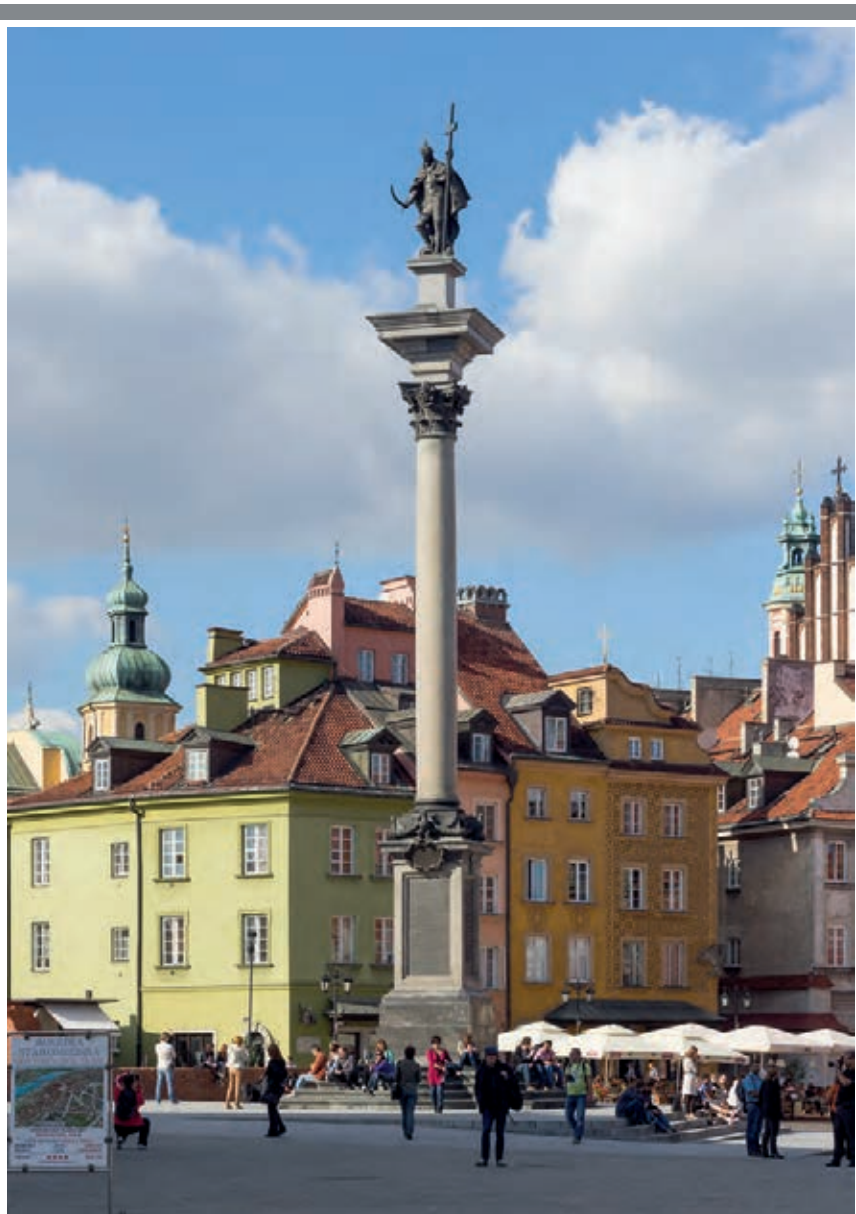
кампанії проти Великого Московського Князівства. Він розширив кордони Речі Посполитої на сході і зміцнив владу в Інфлянтах.

Наступним елекційним королем був шведський королевич Сигізмунд III Ваза, який правив Польщею майже півстоліття (1587–1632). Коли після смерті батька Сигізмунд успадкував шведський трон, то хотів об'єднати під своєю владою обидва королівства. Це у сукупності із конкуренцією за територію сучасної Естонії стало початком багаторічних воєн зі Швецією.

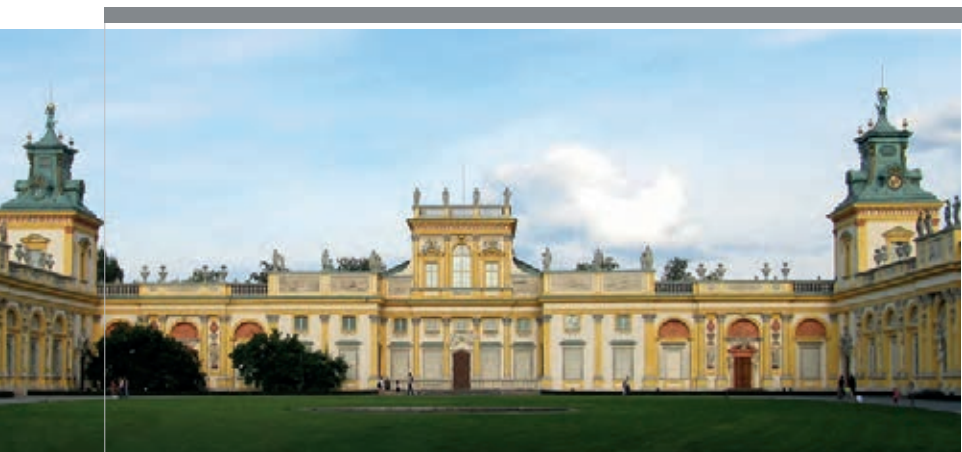
На початку XVII ст. Річ Посполита втрутилася у внутрішню боротьбу за московський трон. У 1610 р. війська Речі Посполитої розбили об'єднані російсько-шведські сили під Клушино і захопили Москву. Ці успіхи не були тривалими і в 1612 р. польський гарнізон у Кремлі капітулював. Війна з Росією тривала і в наступні роки (аж до перемир'я у 1619 р.).

У 1620–1621 рр. почалася перша війна з Туреччиною, з якою Польща мала кордон на півдні. Це було початком численних конфліктів, які тривали до кінця XVII ст.

Після смерті Сигізмунда III на трон по черзі вступали його сини: Владислав IV (1632–1648) і Ян Казимир (1648–1668). Перемоги Сигізмунда III над Росією у 1632–1634 рр. утверджували силу Речі Посполитої у цій ча-

Колона Сигізмунда III Вази встановлена у Варшаві, яка за його панування стала столицею Польщі. (Фот. Semproo, Wikimedia Commons)

Одним із зразків барокового мистецтва у Польщі є палац у Вілянупі.
(Фот. Michał Jankowski, Wikimedia Commons)

стині континенту. Проте, уже через кільканадцять років, в половині XVII століття, почав вимальовуватися занепад її могутності.

У 1648 р. розпочалося катастрофічне для Польщі козацьке повстання на території сучасної України. Невдовзі почалася чергова війна з Росією, а потім – напад шведів. Східну частину країни зайняли росіяни, а майже усю решту – шведи. Король Ян II Казимир мусив шукати притулку в Сілезії. Плани сусідів стосовно поділу Польщі ненадовго поставили під загрозу саме існування Речі Посполитої. Героїчна оборона Ясногірського монастиря стала початком успішної боротьби зі шведами, яких вигнали із захопленої території. У 1656 р. Ян Казимир склав у львівському костелі урочисту обітницю перед іконою Божої Матері, яку проголосив Королевою Польської Корони.

Крапку у тогочасних війнах з Росією поставив трактат 1667 р., який був підтверджений миром 1686 р. Перемоги гетьмана Яна Собеського загальмували просування турків і стали для нього перепусткою на королівський трон. Уже як польський король Ян III Собеський (1674–1696) на чолі об'єднаних польсько-австрійсько-німецьких військ отримав чудову перемогу під Віднем (1683), яка остаточно зупинила турецьку експансію вглиб Європи (остаточний мир було укладено 1699 р.).

Виснажливі війни та епідемії, які їх супроводжували, стали причиною значного ослаблення Речі Посполитої в останні десятиліття XVII ст.

Ян III Собеський остаточно зупинив турецьку експансію в Європі
(Мартин Альтомонте, *Битва під Віднем*).
(Фот. Львівська національна галерея мистецтв)

Через наповнення ринків Західної Європи імпортом з колоній, різко впав експорт польських продуктів сільського господарства. Водночас, на побережжі Балтійського моря відокремився від Польщі її васал – пруська держава, яка за декілька десятиліть стала агресивним претендентом на польські землі.

Принципи державного ладу, які гарантували політичні права усієї шляхти, завдяки високій політичній культурі досить добре функціонували протягом життя декількох поколінь у XVI і першій половині XVII ст. На жаль, у другій половині цього століття посилювався процес перефор-

Св. Андрій Боболя – польський єзуїт – мученик, убитий козаками 1657 р. Автор львівської обітниці Яна Казимира.

матування шляхетської демократії у магнатську олігархію. Середня шляхта щоразу частіше потрапляла в залежність від великих родів, стаючи їхнім зняряддям у політичній боротьбі. Сеймики ставали полем для протистояння олігархів, а держава щоразу більше нагадувала розхитану федерацію магнатськихмаєтків, які ставали щоразу могутнішими.

Поступовий занепад політичної культури шляхти став причиною того, що центр влади, яким у шляхетській демократії був сейм, щоразу частіше був паралізованим. Принцип *liberum veto*, який раніше захищав шляхетський стан від порушень демократичних принципів, у 1652 р. вперше

став причиною зриву роботи сейму через одного депутата. З того часу почався процес розпаду владних структур. Із 44 сеймів, скликаних у II половині XVII ст., було зірвано аж сімнадцять засідань.

У перших десятиліттях XVIII ст. наступив повний параліч центральної влади. Було зірвано роботу майже усіх сеймів. Польщу перестали серйозно трактувати найсильніші сусідні країни. Це вело до цілковитого підриву її суверенітету. Сусідні держави, які зміцнювали свої абсолютистські устрої, були зацікавлені у підтримуванні безвладдя та слабкої влади в Польщі.

Сходження на трон Августа II (1697–1733) уже відбулося під тиском російського царя Петра I. Цей король, як саксонський електор, втягнув

Польщу у виснажливу Північну війну (1700–1721). Хоча Річ Посполита не брала формально в ній участі, але стала полем битв, які відбувалися між королем Швеції і коаліцією Росії, Данії і Саксонії. Військові дії принесли голод і подальший занепад економіки. Експорт збіжжя становив зеледвє третину того, що продавалося сто років до того.

Перебування на території Польщі російських військ стало постійним явищем. Росія почала втручатися у внутрішні справи, а також впливати на вибір нового короля. Вона забезпечила польський трон Августові III (1733–1763). Завдяки російській протекції було вибрано також останнього короля Речі Посполитої – Станіслава Августа Понятовського (1764–1795). Росія була зацікавлена підтримувати стан квазі-протекторату над усією Річчю Посполитою. У свою чергу, Прусія, яка відчула себе сильнішою після семирічної війни, була зацікавлена анексією, передовсім – Гданського Помор'я.

Безлад, який заповнив державні інституції, відсутність діючого осередку центральної влади і війська стали причиною того, що Польща щоразу більше занурювалася в анархію. Росія, Австрія і Прусія були зацікавлені підтримувати цей стан занепаду Речі Посполитої, трактуючи її, як своєрідну буферну зону. Усі спроби реформ і модернізації держави вони вважали порушенням своїх інтересів. Тому суперечка про внутрішнє відновлення Речі Посполитої, про модернізацію держави та її підсилення, яка точилася протягом останніх десятиліть XVIII ст., автоматично передбачала контакт з могутніми сусідами.

Коротко:

У XVII ст. Річ Посполита Обох Народів зберегла свою могутність, хоча численні війни й ослаблювали її. У наступному столітті наступила криза шляхетської демократії. Сильні сусідні держави на чолі з Росією послідовно блокували спроби поліпшення державного устрою.

ЗАНЕПАД І НЕВОЛЯ

К

ороль Станіслав Август Понятовський намагався реформувати державу, яка перебувала в кризі. На жаль, він користувався підтримкою Росії, яка щоразу більше втручалася у внутрішні справи Речі Посполитої Обох Народів і блокувала необхідні зміни. У відповідь в 1768 р. була створена Барська конфедерація, прихильники якої висловлювалися за дотримання традиційних прав шляхти, домінування католицизму і незалежність від Росії. Це перше польське національне повстання було придушене російськими військами після чотирьох років боротьби.

Казимир Пуласький (1745–1779) – один з полководців військ Барської конфедерації, потім – герой війни за незалежність Сполучених Штатів, якого називали „батьком американської кавалерії”, один з декількох іноземців, яких було відзначено (посмертно) почесним громадянством США. (Фот. Polona.pl)

Французька гравюра, на якій алегорично зображено поділ Польщі.
(Фот. Muzeum Narodowe w Krakowie)

У 1772 р. відбувся перший поділ Польщі. Росія, Прусія і Австрія поділили між собою понад 200 тисяч квадратних кілометрів території, на якій проживало 4, 5 млн мешканців.

Цей поділ дав змогу багатьом спільнотам усвідомити, що Польща опинилася над проваллям. У наступні роки, завдяки створеному першому в світі міністерству освіти – Комісії Національної Освіти – було виховано нове покоління молоді, готової до боротьби за незалежність і свободу держави. Були також інші спроби реформ.

На картині Яна Матейка зображено момент ейфорії після ухвалення Конституції 3 травня. Сьогодні 3 травня – одне з найбільших польських національних свят. (Фот. Muzeum Zamku Królewskiego w Warszawie)

У 1778 р. розпочав діяльність Великий Сейм, який взявся за вдосконалення держави. Ухвалена Сеймом Конституція 3 травня була своєрідною спробою впровадження нових форм державного управління, які узгоджували шляхетську демократію із сильною центральною владою і спадковою монархією. Конституція також надавала права міщанам, а селянам – захист держави. Це був перший в Європі (другий у світі – після конституції США) основний закон. На жаль, конституція та усі інші справи Великого Сейму були зруйновані через збройну російську інтервенцію.

У 1793 р. відбувся другий поділ Польщі – Прусія і Росія захопили понад 300 тисяч квадратних кілометрів польської території. У пошматованій державі розпочалася боротьба за незалежність. На чолі народного повстання 1794 р. став Тадеуш Костюшко – уже тоді визнаний герой війни за незалежність Сполучених Штатів. Вперше у боротьбу включилися селяни. Повстання Костюшка після початкових перемог було змушене

Підпис: Фрагмент *Рацлавицької панорами* авторства Яна Стики і Войцеха Коссака. Він представляє битву під Рацлавицями, під час якої головну роль відіграли селяни, озброєні косами.

(Фот. Муzeum Narodowe we Wrocławiu)

Землі Польщі, розділені загарбниками (1795 р.)

Річ Посполита Обох Народів у 1772 р.

Поділи (1795)

Росія

Прусія

Австрія

Межі сучасної Польщі

Наполеон дає конституцію Варшавському Князівству (картина Марчелло Бачіареллі). (Фот. Muzeum Narodowe w Warszawie)

поступитися перед переважаючими російськими і пруськими військами. У результаті поразки відбувся остаточний третій поділ Польщі, яка на 123 роки зникла з карти Європи.

Однак поляки не відмовилися від ідеї повернути собі незалежність. Особливі надії пов'язувалися з Францією та Наполеоном Бонапартом. У 1797 р. в Італії були створені Польські Легіони, якими командував генерал Ян Генрик Домбровський. Їхня пісня *Мазурек Домбровського* стала гімном Польщі. Реальні шанси повернути незалежність з'явилися після перемог Наполеона у війні з Прусією і Австрією, а потім – з Росією. У 1807–1815 рр. на частині польських земель існувало підпорядковане Фран-

Під час листопадового повстання з'явилося гасло: „За вашу і нашу свободу”, яке супроводжувало поляків у боротьбі за свободу понад 150 наступних років. На фото – прапор з цим гаслом, написаним з одного боку по-польськи, а з другого – по-російськи. Містить він також апострофу „В ім'я Бога”. (Фот. Muzeum Wojska Polskiego)

ції Варшавське Князівство, яке мало стати фундаментом для відбудови Польщі. Незважаючи на великі військові і фінансові зусилля поляків, поразка французького імператора у війні з Росією перекреслила ці плани.

Долю Європи вирішили переможці. На Віденському Конгресі (1815) було здійснено новий поділ польських земель. Збільшилася російська частка, у межах якої було створено Польське королівство, яке мало обмежену автономію і власну армію. Автономію використовували для розвитку економіки, освіти і науки. Однак, поступово посилювалася цензура і здійснювалися репресії, порушувалися положення конституції. У відпо-

Після поразки листопадового повстання польських біженців тепло зустрічали у багатьох країнах Європи. (Фот. Polona.pl)

відь в Польському Королівстві та в інших частинах, захоплених Росією, виникали патріотичні конспіративні організації. Щодо їхніх членів застосовували брутальні репресії.

У 1830 р. група молодих підфіцерів підняла Листопадове повстання. Після певних вагань до нього приєдналися політичні та військові еліти. Повстання вибухнуло також і в Литві. Але польські сили не здатні були

Bataille

La bataille

Артур Гроттгер був автором чудових графічних робіт, на яких зображувалися сцени Січневого повстання. Тут бачимо роботу *Битва* з циклу „Полонія”.

(Фот. Polona.pl)

зупинити чисельніше російське військо, а надії на підтримку Британії та Франції виявилися марними. Остаточно росіяни придушили повстання восени 1831 р.

Поразка повстання викликала масові репресії, ліквідацію автономії Польського Королівства і втечу з країни більше десяти тисяч вояків і політичних діячів. До історії Польщі вони увійшли як Велика Еміграція. Емігранти виходили з численними політичними ініціативами, шукали союзників у польській справі. Підтримували всіх, хто воював з державами, що

брали участь у поділі Польщі. Під час революції 1848–1849 років генерал Юзеф Бем був одним із командувачів угорських військ, що воювали з Австрією та російськими військами, які її підтримували. На боці Угорщини воювало майже три тисячі поляків. Поляки ставали для багатьох символом боротьби за незалежність.

Серед учасників Великої Еміграції були не лише військові, але й діячі культури. У Франції опинилися видатні поети Адам Міцкевич, Юліуш Словацький і Ципріан Норвід. В еміграції творив Фридерик Шопен. Після смерті композитора його серце таємно перевезли до Польщі й поховали у костелі Святого Хреста у Варшаві.

Крім ведення збройної боротьби, намагалися також дбати про розвиток економіки і поширення освіти. Важливу роль у цьому відіграла Церква, єдина інституція, яка об'єднувала поляків поза кордонами поділів. Загарбники ліквідували багато монастирів, конфіскували майно Цер-

Святий брат Альберт (Адам Хмельовський, 1846–1916) – художник, учасник Січневого повстання, францисканський терціан. Прославився своєю опікою над убогими і бездомними. Заснував згромадження братів і сестер альбертинок.

кви, не давали можливості єпископам контактувати з Римом. Таким чином доля польського народу вчергове тісно переплелася з долею Церкви.

У 1863 р. вибухнуло Січневе повстання. Воно мало характер партизанської війни. Повстанці провели понад тисячу битв і сутичок з російськими військами. Була створена підземна держава з урядом і розбудованою конспіративною адміністрацією. Із закордону надсилали зброю, у боях брали участь італійські, угорські й французькі добровольці. У повстанні брало участь багато духовенства: священик Станіслав Бжуска командував останнім підрозділом, який воював до грудня 1864 р. До повстання мали відношення три особи, яких згодом визнали святими – варшавський архієпископ Зигмунт Щенський Фелінський, засланий за відправлений лист на захист земляків, кармеліт Рафал Каліновський

Так звана Брама Страт Варшавської Цитаделі. З шістдесятих років XIX ст. – місце численних страт польських патріотів.
(Фот. Maciej Szczepańczyk, Wikimedia Commons)

Юзеф Себастьян Пельчар (1842–1924) – теолог, професор і ректор Ягеллонського Університету, перемишльський єпископ. Суспільний діяч, започаткував багато харитативних справ, автор численних релігійних праць, засновник монашого згромадження сестер-серцянок.
(Фот. Archiwum Siostr Sercanek)

і Адам Хмельовський. Керівників повстання на чолі з Ромуальдом Траугуттом росіяни стратили на схилах Варшавської Цитаделі.

Поразка повстання принесла чергову хвилю репресій. Тисячі осіб було страчено, десятки тисяч заслано до Сибіру, а їхнє майно конфісковано. У підросійській частині Польщі підсилилася русифікація польського суспільства, а в пруській – германізація. У межах так званого *Kulturkampf*

посилилася боротьба з католицизмом. Також почали викупувати у поляків землю. В обидвох частинах зі шкіл вилучили польську мову. Набув розголосу страйк польських дітей у Вжесні в 1901 р., які відмовилися промовляти молитву німецькою мовою. У підросійській частині поширювалося таємне навчання. На цьому тлі найкраще виглядала підавстрійська частина, яка отримала широку автономію. Це дало можливість польській освіті й культурі розвиватися.

Наприкінці XIX ст. на польських землях з'явилися нові політичні рухи – народовський, соціалістичний, національно-демократичний, пізніше також християнсько-демократичний. Вони вели диференційовану політику стосовно загарбників, переважно намагаючись використати можливість участі у виборах. У підросійській частині підпільну діяльність вели соціалісти, які, до речі, брали участь у революції 1905 р. Одним з лідерів цього руху був Юзеф Пілсудський, який намагався поєднати ідею суспільної рівності з ідеєю незалежності. З часом він перебрався на підавстрійську частину, де організував підпільні і легальні організації, які мали за сприятливих обставин розпочати боротьбу за незалежність.

Злам XIX і XX століть – це черговий період розквіту польської культури. Тоді творили видатні поети і письменники. У 1905 р. Генрик Сенкевич отримав Нобелівську премію з літератури. Це був час блискучого польського малярства. Такі художники як Ян Матейко, Ян Стика і Яцек Мальчевський часто у своїй творчості торкалися історичних і патріотичних тем. Науковці найчастіше розвивали свої таланти за межами країни, як наприклад, Марія Склодовська-Кюрі.

Коротко:

Спроба реформувати державу не вдалася через російську агресію. Польща була поділена між трьома державами. У наступні роки поляки декілька разів розпочинали боротьбу за незалежність.

Марія Склодовська-Кюрі (1867–1934) – хімік і фізик, піонер у галузі радіохімії, єдина жінка, двічі нагороджена Нобелівською премією, єдиний науковець, відзначений цією нагородою у двох галузях. У Варшаві брала участь у таємному викладанні, повну освіту здобула в Парижі, де й займалася науковою роботою. (Фот. Tekniska Museet)

Bojinski

ВІДРОДЖЕНА ПОЛЬЩА

В

ібух I світової війни поділив держави, що брали участь у поділі Польщі, на два ворожі табори. Росія була союзницею Франції і Великобританії. Німеччина та Австро-Угорщина опинилися у союзі, так званих, центральних держав.

Польські громадяни були у всіх арміях: російській, німецькій та австрійській. Під час війни вони неодноразово були змушені вести братовбивчу боротьбу. Завдяки галицькій автономії, яка існувала вже декілька десятків років і забезпечила полякам національні і громадянські свободи, на півавстрійській частині Польщі розгорталася діяльність польських воєнізованих організацій. Вони стали базою для створення при австрійській армії Польських Легіонів. Було обумовлено, що Легіони повинні воювати тільки проти Росії. Ці формування стали зародком майбутнього Польського Війська.

Однією з бригад Легіону командував Юзеф Пілсудський, який незалежно від центральних держав розбудував таємну Польську Військову Організацію. Він послідовно відстоював ідею незалежності. Після початкових успіхів російського наступу в Галичині у 1915 р. царські війська було вигнано не лише з цієї провінції, а також з Конгресового Королівства і значної території колишнього Великого Князівства Литовського. Цен-

Солдати Польських Легіонів під час навчань 1915 р.
(Фот. Polona.pl)

тральні держави, які потребували польських вояків, наприкінці 1916 р. підняли польське питання на міжнародній арені.

У 1917 р. в Росії повалили царат. Нова влада цієї держави задекларувала схвалення відбудови Польщі (пов'язаної союзом з Росією). Західні держави визнали Польський Національний Комітет на чолі з Романом Дмовським як офіційного представника поляків. Почали з'являтися польські військові формування в Росії і у Франції („Блакитна Армія”). Разом з іншими формуваннями, які у різні часи створювали центральні держави, вони стали кістяком польської армії в момент здобуття незалежності у листопаді 1918 р. До Варшави повернувся Юзеф Пілсудський, овіяний легендою борця за незалежність проти Росії, а в останній рік війни – в'язень німців.

Пілсудський проголосив відновлення Речі Посполитої і став Тимчасовим Керівником Держави. Одним з перших його рішень було оголошення вільних виборів і визначення терміну їх проведення у січні 1919 р. Це рішення було прийняте, незважаючи на те, що польська адміністративна влада діяла лише на частині польських земель – неповній тери-

*Роззброєння німців у Варшаві – картина Станіслава Багінського, на якій зображено події 11 листопада 1918 р.
(Фот. Muzeum Wojska Polskiego)*

торії Конгресового Королівства і в Галичині. Відбулося порозуміння з Польським Національним Комітетом і визнання нової держави державами-переможцями.

Було очевидно, що доля західних кордонів залежатиме передовсім від дипломатичної боротьби польської делегації за польські інтереси під час миротворчого конгресу, що відбувався у Парижі. Завдяки повстанню у Великопольщі, яке вибухнуло в грудні 1918 р., цей регіон був приєднаний до Польщі. Також внаслідок трьох сілезьких повстань, які відбулися у 1919–1921 рр., до Польщі приєднали східну частину Верхньої Сілезії. За Версальським миром Польщі повернули Гданське Помор'я, завдяки якому Річ Посполита отримала доступ до Балтійського моря. Через англійсько-французькі розбіжності Гданськ став Вільним Містом під протекторатом Ліги Націй із забезпеченням особливих прав для Польщі.

Юзеф Пілсудський на Кашитанці – картина Войцеха Коссака.
(Фот. Muzeum Narodowe w Warszawie)

На східних кордонах результат могли принести тільки військові дії. Найшвидше – у листопаді 1918 р. – розпочалися бої за Львів. Закінчилися вони влітку 1919 р., коли українські війська були витіснені за кордони східної Галичини. Слідом за німецькими військами, які рухалися зі сходу на захід, наступала Червона Армія. Її метою було захопити окремі території, які колись належали Російській імперії і дійти до Німеччини, враженої революційною ідеологією. Згідно з концепцією Леніна, захоплення Німеччини було ключем до більшовицької революції на цілому європейському континенті, а потім – у цілому світі. Польща була останнім бар'єром, який відгороджував російський більшовизм від решти Європи. Перші збройні сутички Червоної Армії, яка сунула на захід, з польськими підрозділами відбулися у січні 1919 р. Ці битви започаткували дворічну війну, ставкою якої були не тільки польські східні кордони, але й існування Польщі як незалежної держави, вільної від тоталітарного поневолення.

Після весняного наступу 1919 р. Польське Військо визволило Віленщину, де проживало 90 відсотків поляків, відкинувши більшовиків на схід. Пілсудський вважав, що треба допомогти Українській Народній Республіці, яка постала на руїнах Росії, і майже всю територію якої зайняли більшовики. Совети готували наступ на Польщу на весну 1920 р. Поляки в союзі з українцями попередили атаку і почали наступ на Київ. Більшовики мусли відступити, але їхні сили не були розбитими. Новий більшовицький наступ змусив поляків повернутися аж на лінію Вісли. Там відбулася вирішальна битва під Варшавою, в якій, завдяки сміливому маневрові, у серпні 1920 р. поляки розбили більшовицькі війська у Варшавській битві. Вона означала перелом у війні й водночас кінець більшовицького маршу на завоювання Європи. Наступна велика битва над Неманом у вересні 1920 р. визначила польську перемогу. Остаточо конфлікт закінчився підписанням Ризького миру в 1921 р. та встановленням польсько-советського кордону.

Під час війни з більшовиками розгорілася польсько-литовська суперечка за Вільно і Віленщину. Совети передали цю територію Литві тоді, коли під тиском польських військ відступали на схід. У результаті цей регіон у жовтні 1920 р. був зайнятий дивізією Польського Війська, до складу якої входили мешканці Віленщини. Там були проведені вільні вибори до Віленського Сейму, який вирішив об'єднатися з Польщею.

Гарячою точкою був також конфлікт із Чехословаччиною. Використовуючи те, що Польща була зайнята війною з більшовиками, чеські вій-

Друга Річ Посполита у міжвоєнний період

— Межі воєводств

ська увійшли у Цешинську Сілезію, яка раніше була мирно розділена за етнографічним принципом місцевими національними радами, які представляли цешинських поляків і чехів. Остаточно конфлікт вирішили західні держави, які встановили кордон, залишаючи у так званому Заользі те-

риторію, компактно заселену поляками. Це стало зародком польсько-чеських суперечок, які тривали протягом усього міжвоєнного часу. За вісімнадцять років, коли чехословацька держава переживала кризу 1938 р., Польща через ультиматум змусила Прагу повернути Заолззя.

Польща була відбудована як держава з територією 388 тисяч квадратних кілометрів. У міжвоєнний час кількість населення зростає з 27 мільйонів у 1921 р. до 35 мільйонів у 1939. Вона була найбільшою державою серед усіх, які відродилися після I Світової війни, або вперше з'явилися на карті Європи згідно з Версальським мирним договором.

Поляки становили 69 відсотків населення держави.

Численні національні меншини були однією з найбільших проблем Речі Посполитої. До найбільших меншин належали українці, які заселяли південно-східні області, та євреї, розпорошені по містах усієї Польщі. Декілька відсотків громадян Польщі становили білоруси та німці. Протягом усього міжвоєнного періоду не вдалося виробити раціональної і стабільної політики стосовно цих меншин.

Польща була відновлена як демократична країна. За Конституцією 1921 р. в країні встановили парламентсько-демократичний устрій. Річ Посполита належала до невеликої групи європейських країн, в яких уже у 1918 р. жінки мали повне виборче право (у Великобританії рівність і повне виборче право жінки отримали на 10 років пізніше, у Франції – тільки у сорокових роках, а в Швейцарії – у сімдесятих роках двадцятого століття).

Ілюстрація: Владислав Станіслав Реймонт (1867–1925) – лауреат Нобелівської премії у галузі літератури 1924 р.
(Фот. Library of Congress)

Маршал Пілсудський в оточенні офіцерів у день своїх іменин у Сулеювці в 1925 р. (Фот. NAC)

Найбільшим викликом для нової польської держави було об'єднання трьох різних частин, які понад сто років були частинами інших держав. Вони роками формувалися як складові монолітних економічних організацій: торгівля спиралася передовсім на ринки збуту держав, до яких вони належали. Більшовицька революція перекреслила можливість нормальної співпраці з Росією. Німеччина, щоб викликати кризу економіки в Польщі, аж до 1925 р. вели проти неї митну війну.

Незважаючи на труднощі, країна швидко відбудовувалася після воєнних руйнувань, а після періоду гіперінфляції вдалося впровадити сильну польську валюту.

У двадцять років нестабільність парламентської більшості й часті зміни уряду вплинули на те, що в суспільстві утвердилася думка про необхідність зміцнення виконавчої влади. Про потребу змін говорили чи не всі політичні групи, тому переворот, здійснений Пілсудським 1926 р., хоч і мав характер військового, був санкціонований парламентом, обраним декілька років до того у результаті вільних і незалежних виборів.

Незважаючи на обмеження принципів демократії та урядів, які спиралися на авторитет маршала Пілсудського, в Польщі, на відміну від ін-

ших країн регіону, не відбулося ліквідації опозиційних партій та видань тих груп, які не підтримували урядової політики. Хоч і виникали різні конфлікти, було й зловживання владою, вільно вели свою діяльність ліві, центристські й праві опозиційні партії. Польща за своїм політичним устроєм і далі була країною, яка більше нагадувала західні демократії, ніж диктатури, які у той час були поширені на континенті. У 1935 р. було прийнято нову конституцію РП, відповідно до якої посада Президента РП стала найважливішим осередком державної влади.

У зовнішній політиці Польща повинна була передусім рахуватися із сусідством двох великих держав: тоталітарного Радянського Союзу, яким керував Ленін, а потім Сталін, а також Німеччини, яка з 1933 р. будувала власну модель тоталітаризму під проводом Адольфа Гітлера. Обидві ці держави, в яких діяли вкрай централізовані командні системи, були вороже налаштовані до ладу, встановленого за Версальським мирним договором. Вони обидві вважали Польщу перешкодою для ре-

Ян Чохральський (1885–1953)
– хімік, винахідник методу кристалізації кремнію, завдяки чому стало можливим виробництво мікропроцесорів. (Фот. НАС)

алізації своїх довготривалих ідеологічних цілей. Для Сталіна Річ Посполита стала на перешкоді для поширення революції на Німеччину і решту континенту. Для Гітлера Польща обмежувала німецькі володіння на сході і була бар'єром для націонал-соціалістичних планів розбудови німецької зони колонізації (*Lebensraum*).

У цій ситуації Польща дотримувалася принципу рівних стосунків з обома агресивними державами. Було очевидним, що з огляду на різницю людського та економічного потенціалу, а наприкінці тридцятих років – також і мілітарного, близький зв'язок з однією з цих держав означав би згоду на втрату суверенітету. З обома цими державами Польща підписала пакти про ненапад.

Була розгорнута діяльність, спрямована на створення бази для розвитку польської економіки. Через те, що Гданськ став Вільним Містом, виникла потреба будувати новий порт на невеликому відтинку польського узбережжя. За короткий час маленьке рибальське село Гдиня стало одним з найбільших польських міст. Збудований там порт у тридцятих роках був найсучаснішим транзитним портом на усій Балтиці.

У центральній частині країни почалася розбудова Центрального Промислового Округу. Там працювало понад 100 тисяч осіб. Він мав стати базою для економічного розвитку Польщі, а водночас базою для виробництва сучасної зброї. Ці заходи (як і багато інших) повинні були перетворити сільськогосподарську країну на промислову державу із сучасною економікою.

Антинімецька демонстрація 1939 р. Напис на транспаранті: „Геть, шваби, від польських земель”.

(Фот. Н. Zieliński, *Historia Polski 1914–1939*, Wrocław 1982, s. 278)

Свята Фаустина (1905–1938) – монахиня, містик. Під впливом видінь започаткувала культ Божого Милосердя.

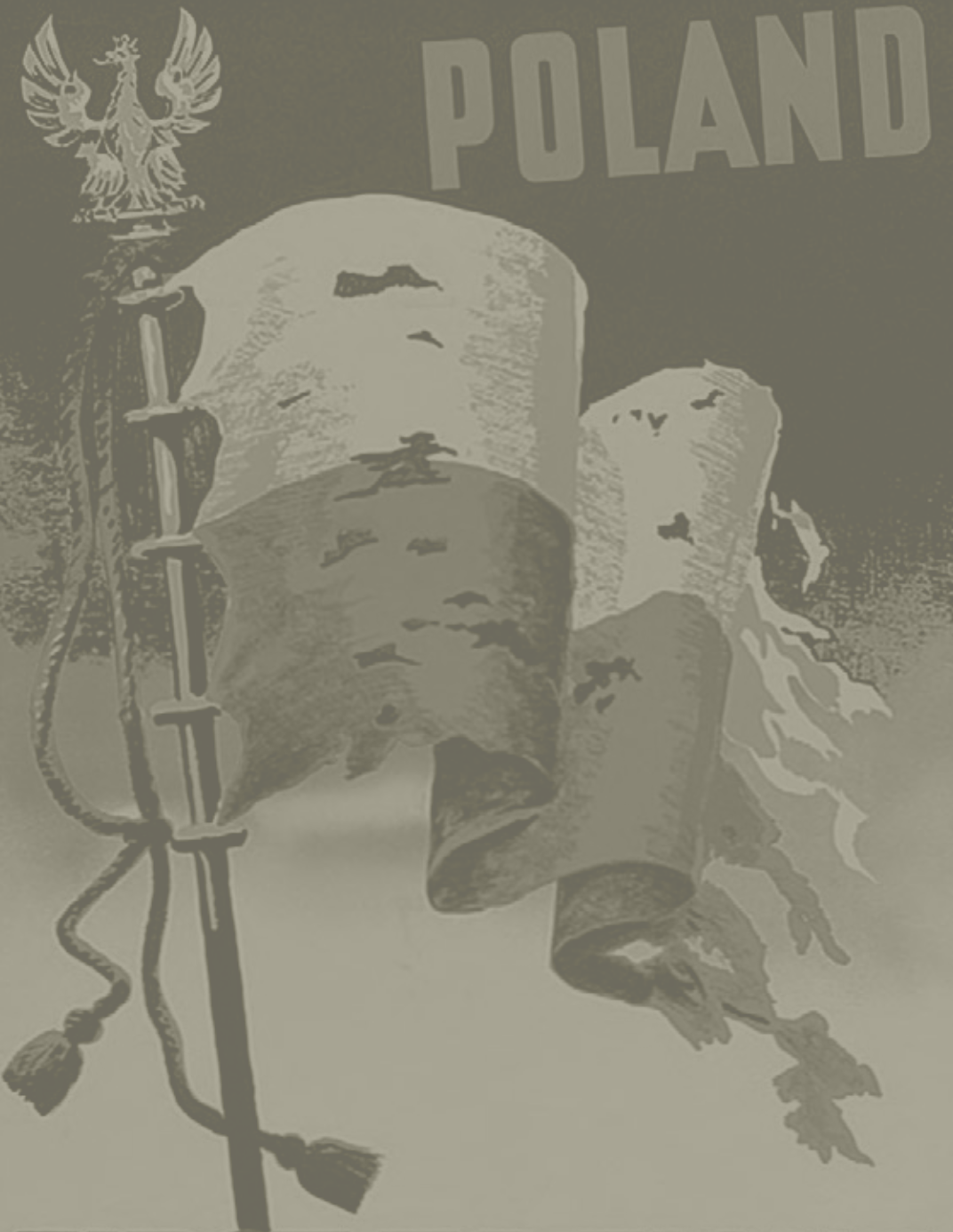
Розпочався активний розвиток науки – польські вищі навчальні заклади, такі як Ягеллонський університет, Варшавський університет, Університет Яна Казимира і Львівська Політехніка належали до європейської еліти подібних закладів.

Польща утримувала одну з найсильніших європейських армій, та, незважаючи на зміни, її економічний потенціал і фінансові можливості були незмірно нижчими від німецьких. У другій половині тридцятих років, попри широку модернізацію армії, Польща не могла досягнути того рівня озброєння, що Німеччина, тому намагалася вирішувати проблеми своєї безпеки у військових союзах з найбільшими державами Західної Європи – Францією і Великобританією.

Коротко:

Польща повернула собі незалежність у 1918 р. завдяки падінню держав, які брали участь у її поділі та зусиллям самих поляків. Перемога Польщі над більшовиками 1920 р. врятувала не тільки незалежність Польщі, але й не дозволила Червоній Армії поширити комунізм у цілій Європі.

POLAND

FIRST TO FIGHT

ПОЛЬЩА ВОЮЄ

ольща була першою країною, яка зі зброєю виступила проти Гітлера. Її опір поклав край мирним захопленням Німеччиною європейських країн. Перетворив агресію у міжнародний конфлікт, який у результаті привів до падіння III Рейху.

У травні 1939 р. Польща категорично відкинула територіальні претензії Німеччини. Річ Посполита не була приречена на поразку. Мала союзників – Францію і Великобританію. Взаємні домовленості гарантували взяття Німеччини в „кліщі“. Після нападу Гітлера на Польщу французькі збройні сили були зобов'язані негайно розпочати військові дії у повітрі, за три дні „атакувати локально“, а за п'ятнадцять днів „атакувати Німеччину головними силами“. Польсько-британська угода однозначно стверджувала, що у разі німецького нападу „уся допомога і підтримка“ будуть надані негайно.

Тим часом вороже ставлення до Польщі об'єднало сусідні тоталітарні держави. 23 серпня 1939 р. було підписано пакт Молотова-Ріббентропа з таємним протоколом, який визначив план поділу Польщі та інших країн між СССР і Німеччиною.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу із заходу, з півночі та разом зі Словаччиною – з півдня. Впертий опір Польщі став причи-

Агресія на Польщу у вересні 1939 р.

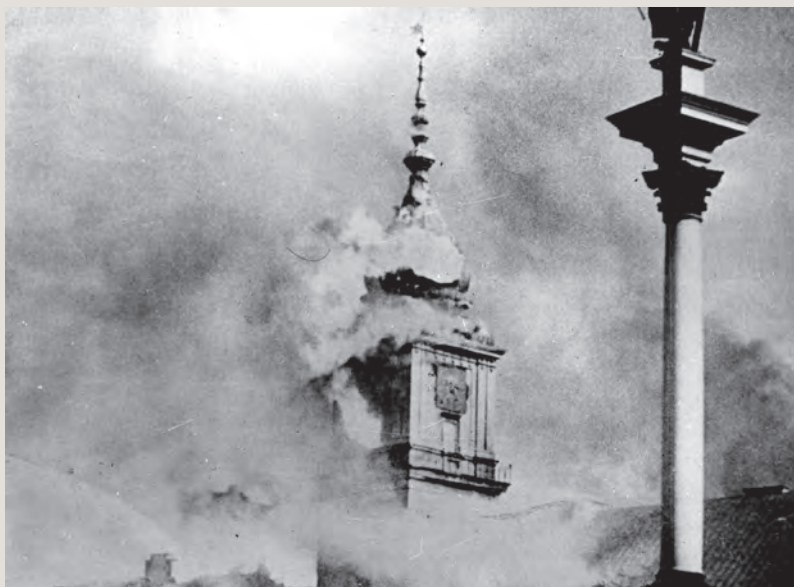

ною того, що 3 вересня 1939 р. Франція і Великобританія оголосили війну III Рейху. Це мав бути вступ до збройного нападу.

Спільний військовий потенціал трьох членів альянсу був більший, ніж потенціал Німеччини, яка мало не всі сили кинула на Польщу. На заході, на кордоні з Францією стояли нечисленні, погано озброєні підрозділи. Удар Франції за підтримки з повітря Великобританії змусив би Німеччину поділити війська на два фронти. Однак, ці держави не виконали союз-

ницьких зобов'язань. „І якщо ми не зазнали поразки вже у 1939 р., то це тільки тому, що під час польської кампанії близько 110 французьких і британських дивізій виявилися цілковито бездіяльними проти 23 німецьких дивізій”, – стверджував потім німецький генерал Альфред Йодль. Бездіяльність Франції і Великобританії занастала шанс на швидку перемогу над німцями, а крім цього, коаліційні сили зменшилися на майже мільйонну польську армію. У цій ситуації зі сходу на Польщу напав СРСР. 17 вересня 1939 р. Червона Армія нанесла удар Речі Посполитій уздовж усього кордону. Жодна держава не витримала би таких ударів. Польща одноосібно вела рішучу боротьбу понад п'ять тижнів. Німці втратили у Польщі так багато техніки, що безпосередньо після вересня 1939 р. не могли вести військових дій у Західній Європі.

Вимір польського опору зрозуміли тільки за декілька місяців: після поразки Франції, яка маючи набагато зручніше розташування, володіючи у багато разів сильнішою армією, воюючи разом з військами Великобританії, Бельгії і Голландії, боролася лише шість з половиною тижнів.

Варшава відбивала атаки німців до 28 вересня 1939 р.
Палаючий Королівський замок після німецького нальоту (Фот. НАС)

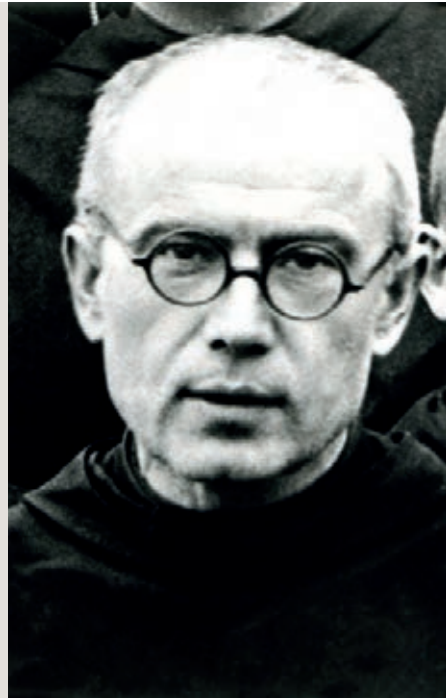
Пілоти польської 303 ескадри у Великобританії.
(Фот. Imperial War Museums)

Річ Посполита не капітулювала. Вона залишалася воюючою стороною і членом антигітлерівської коаліції з першої до останньої хвилини війни. Ніколи під час війни не скотилася до позиції держави, що співпрацює з німцями. Заплатила за це величезну ціну.

Керівництво РП знайшло тимчасовий притулок у союзній Франції, а після її поразки у 1940 р. – у Великобританії. Підтримувалася правова наступність польської держави, яка була на міжнародній арені єдиним легальним розпорядником території і законним представником громадян РП.

На території Франції Польща відновила частину своїх збройних сил. Навесні 1940 р. польські підрозділи і військові судна взяли участь у боях за свободу Норвегії (в тому числі в битві за Нарвік). У цьому ж році польські вояки захищали Францію – над Саарою, над каналом Марна-Рен, під Лагардом, над Соммою, в Шампані та в інших регіонах. Польські пілоти захищали Бельгію і північ Франції, прикриваючи Париж. Після капітуляції Франції тільки частину польського війська вдалося евакуювати разом з керівництвом РП до Великобританії.

Св. Максиміліан Марія Кольбе (1894–1941) – францисканець, місіонер і мученик, в'язень німецького концентраційного табору Аушвіц, який загинув від голоду, добровільно зголосившись на смерть замість іншого в'язня.

На Британських островах у черговий раз почалося відновлення Польських Збройних Сил. Крім сухопутних військ, було сформовано дивізії винищувачів і бомбардувальників. Вони брали участь у захисті острова, а в наступні роки – у боях і нальотах у різних частинах континенту. На рахунку польських пілотів налічувалося 12 відсотків усіх збитих німецьких літаків у битві за Великобританію.

У 1941–1942 рр. польські солдати воювали також в Африці, брали участь в обороні Тобруку.

Тим часом німці та совети поділили між собою польську територію. Західні й північні землі були безпосередньо включені до складу Німеччини. У центральній Польщі Гітлер створив німецьке Генеральне Губернаторство. Частина південного пограниччя понад п'ять років перебувала під словацькою окупацією. Понад половину Польщі окупував Радянський Союз, включивши її території до складу Української та Білоруської республік. Віленський округ Москва спочатку передала Литві, увівши на її те-

риторію свої війська, щоб за декілька місяців цілу державу включити до складу СРСР.

Німецький терор зачепив усі верстви польського суспільства. Уже восени 1939 р. окупанти провели масові страти людей. З особливою ненавистю вони ставилися до євреїв. З часом усе єврейське населення зігнали у гетто, які організували у багатьох містах, у тому числі у Варшаві. Це була прелюдія до подальшого Голокосту. Окупанти люто знищували польську інтелігенцію – їхньою метою була ліквідація польської „інтелектуальної еліти”. З цією метою вони знищили польську освіту – дозволили тільки навчання на рівні середньої школи і професійну освіту.

Території, які були безпосередньо включені до складу Рейху, мали бути повністю німецькими. Тому вже у перші місяці окупації німці провели масову акцію, під час якої виселили майже півмільйона поляків.

З кожним наступим роком окупації німецький терор щодо поляків посилювався. У різних акціях пацифікації німці спалили сотні польських сіл, масово винищуючи мирне населення.

Екзумація польських офіцерів, знищених советами в Катині 1940 р.
(Фот. Muzeum Katyńskie)

Жорстокий терор торкнувся також мешканців земель, окупованих ССРСР. Ще восени 1939 р. совєти депортували вглиб ССРСР кілька десятків тисяч громадян у межах очищення „прикордонної зони”. У 1940–1941 рр. організували чотири масові хвилі депортації громадян РП у табори вглиб ССРСР. Окрім того, систематично щодня проводили арешти і вивозили на схід окремих осіб, цілі родини і більші групи громадян. У результаті репресії охопили не менше 400 тисяч людей, передусім суспільну еліту – інтелігенцію, чиновників, державних функціонерів та їхні родини. Совєти створювали їм нестерпні умови життя і рабської праці, які були причиною високої смертності.

У березні 1940 р. радянська влада прийняла безпрецедентне у світовій історії рішення – знищити понад 20 тисяч польських офіцерів, поліцейських і чиновників, яких утримували у таборах і в'язницях НКВД. Ця подія увійшла в історію як Катинський злочин.

Поляки, незважаючи на ці удари, не втрачали надії на остаточну перемогу. З дозволу керівництва РП у цілій окупованій країні були створені конспіративні державні структури – Польська Підземна держава. Конспіративне життя було організоване на дуже високому рівні, чого не було в жодній іншій окупованій державі. Під керівництвом таємної цивільної адміністрації (Делегатура Уряду в Краї) діяли конспіративні місцеві органи влади. У підпіллі також було створенно альтернативу польського парламенту (Раду Національної Єдності), який створили найбільші політичні партії, що таємно діяли у Польщі. Делегат Уряду в Краї був одночасно віце-прем'єром РП.

Плакат Марека Жулавського, 1942 р.

Солдати партизанського відділу Армії Крайової.

(Фот. Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Lublinie)

Польські землі під окупацією в 1939–1941 рр.

 Кордони Польщі 1 вересня 1939 р.

Німецька окупація

 Район безпосередньо включений до складу Рейху

 Генеральне Губернаторство

Советська окупація

 Вільнюський округ, переданий СРСР Литві і разом з нею включений до складу СРСР в 1940 р.

Словацька окупація

Лінія поділу Польщі між СРСР і Німеччиною

 Визначена в пакті Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р.

 Демаркаційна лінія, встановлена 28 вересня 1939 р.

Польські землі під окупацією в 1941–1944 рр.

 Кордони Польщі 1 вересня 1939 р.

Німецька окупація:

 Район безпосередньо включений до складу Рейху

 Генеральне Губернаторство

 Округ Білосток

 Райони, включені в Райхскомісаріат Україна і Райхскомісаріат Остланд

 Німеччина до 1 вересня 1939

 Словацька окупація

Створені у підпіллі збройні сили отримали назву Армія Крайова (АК). У її лавах перебувало понад 350 тисяч людей. Територіальні структури АК охопили всі воєводства, повіти і ґміни на території окупованої країни.

Поляки також розбудували мережу підпільної освіти. Незважаючи на німецькі заборони і жорстокі покарання, навчанням було охоплено величезну кількість дітей і молоді. Заняття відбувалися також у таємних університетах. У підпіллі тривало наукове і культурне життя. В підземних видавництвах друкувалися місячники, тижневики і навіть щоденні газети.

У підземній державі діяло польське правосуддя. Військові та цивільні спеціальні суди виносили вироки зрадникам і донощикам. На смерть карали також звичайних злочинців і тих, які за особисту вигоду видавали німцям тих співгромадян, які переховувалися.

Діяла Розвідка та Контррозвідка АК. Західним союзникам регулярно надсилали інформацію про пересування німецьких військ у тилу східного фронту. Було виявлено приготування Німеччини до виготовлення нової ракетної зброї V-2, яка мала змінити долю війни. У 1944 р. АК перехопила один з ракетних снарядів, який не розірвався. Його розібрали і детально описали в документах кожен з багатьох тисяч елементів. Усе було передано західним членам альянсу.

Визначені підрозділи підземної армії проводили диверсійні та збройні акції. Виконували смертні вироки німецьким зрадникам. Однією з найвідоміших акцій була ліквідація у 1944 р. командира СС і поліції у Варшавському дистрикті, брутального і жорстокого Франца Кутчера.

У 1941 р. розпочалася війна між двома тоталітарними окупантами. 22 червня 1941 р. війська Гітлера напали на СРСР. За декілька тижнів німці повністю витіснили советів з території РП.

Великобританія негайно визнала СРСР своїм союзником. Польща також мусила визначитися у новій ситуації. Поки Червона Армія зазнавала поразок, советський тоталітаризм не загрожував Польщі безпосередньо. У 1941 р. з'явилася можливість визволити із советських таборів сотні тисяч поляків, які дожили до цього часу.

У цій ситуації керівництво Речі Посполитої Польщі вирішило спробувати вноرمувати стосунки із СРСР. Була підписана угода, яка поновлювала міждержавні відносини та військова угода. Москва формально анулювала пакт Молотова-Ріббентропа і обіцяла звільнити поляків, ув'язнених

в ССРР. Було погоджено створення в ССРР польських військових підрозділів, підпорядкованих керівництву РП. У 1942 р. їх евакуювали на британський Близький Схід.

Але злочинна природа радянського тоталітаризму не змінилася. Трагічний досвід 1939–1941 років підказував полякам, що варто боятися перспективи беззаперечної радянської перемоги на сході. Для багатьох було очевидним, що перемога тоталітарної Німеччини, як і тоталітарного ССРР, перекреслить перспективи польської незалежності. Найкращим сценарієм для Польщі був би такий – обидві злочинні держави загрузли у безконечних боях далеко від польських кордонів на сході і в тих боях знищили одна одну. Йшлося про те, щоб члени західного альянсу перемогли Німеччину, поки Червона Армія наблизиться до Польщі. Тому Польща підтримувала концепцію, щоб члени альянсу розпочали вторгнення на континент з боку балканського півострова, а не з віддаленої Франції.

Побоювання поляків стосовно Росії мали під собою підстави. Сталін з перших місяців саботував радянсько-польські угоди. Кремль, до речі, ускладнював зльнення громадян РП з таборів і заслать, розбудовував власну агентурну мережу на польській території.

У 1942 р. німці вирішили провести знищення європейських євреїв. Серед них було аж 3 мільйони євреїв – громадян РП, тому Гітлер зробив окуповані польські землі центром Голокосту. План цілковитого винищення євреїв був масовим організованим заходом, який реалізовувала уся німецька держава. Ще раніше німці позбавили єврейський народ прав. На землях окупованої Польщі, на відміну від інших окупованих країн, за будь-яку допомогу євреям загрожувала смертна кара, нерідко це закінчувалося знищенням цілих родин. Незважаючи на це, у межах підземної держави в 1942 р. поляки створили таємну Раду Допомоги Євреям з криптонімом „Жегота”. Важливу роль у переховуванні єврейських дітей відіграли монастирі. Серед майже тисячі поляків, знищених за допомогу євреям, опинилося також декілька десятків священників.

На території окупованої Польщі була розміщена мережа німецьких концентраційних таборів. Досі найважливішим символом людинобивства на польських землях залишається німецький табір смерті Аушвіц-Біркенау. Створений у 1940 р. для в'язнів-поляків, з 1942 р. він став головним місцем масового знищення єврейського народу. До 1945 р. німці знищили там понад мільйон євреїв з цілої Європи, понад 70 тисяч по-

В концтаборі Аушвіц-Біркенау німці знищували євреїв із усієї Європи – на світліні угорські євреї привезені в табір, травень 1944 р. (Фот. Yad Vashem)

ляків, 20 тисяч циганів і 15 тисяч радянських військовополонених. Вдосконалюючи систему масових вбивств, німці почали знищувати людей отруйним газом у спеціальних камерах. Цим займалася уся мережа німецьких таборів смерті.

Німці жорстоко придушували найменший збройний опір євреїв. Найбільшим з них було повстання, яке вибухнуло у Варшавському гетто в квітні 1943 р.

Польща намагалася повідомити світ про німецькі звірства та про винищення євреїв, проте міжнародна спільнота реагувала на це з недовірою і була бездіяльною.

Рівень німецьких злочинів показав важливість рішення Польщі рішуче боротися проти Гітлера. Незважаючи на величезні жертви, Річ Посполита Польща не заплямувала себе жодною формою співпраці з німцями. Якщо якийсь громадянин РП особисто вирішував співпрацювати з окупантами

Слуги Божі Вікторія та Юзеф Ульми із села Маркова. У 1944 р.
німці вбили їх разом із сімома дітьми за те, що ті перехували
у своєму домі дві єврейські родини.
(Фот. із колекції Матеуша Шпитми)

Найважливіші німецькі концентраційні табори і німецькі табори смерті в межах так званого „Великонімецького Рейху” в 1941–1944 рр.

Сучасні кордони Німеччини і сусідніх держав на тлі „Великої Німеччини” 1941–1944 рр.

 Німецькі концентраційні табори
Рік початку діяльності

 Німецькі табори смерті
Рік початку діяльності

проти цивільного населення, або проти підземних структур, він ставав зрадником Вітчизни. За це йому загрожувала смертна кара від рук солдатів Підземної Держави.

У 1943–1944 рр. на території окупованих німцями Волині та Східної Галичини українці з Української Повстанської Армії, побачивши результативність фізичного знищення людей, яким займалися німці, розпочали систематично знищувати поляків на Волині. У цій людиноббивчій акції було знищено понад 100 тисяч поляків. Її метою було за короткий час ліквідувати польське населення у цих регіонах.

Результат битви під Сталінградом переламав хід подій на східному фронті. Червона Армія отримала перспективу переможного маршу на Захід. На жаль, для Сталіна це відкривало дорогу для реалізації імперіалістичних планів у Європі. І серед них не було місця для вільної і незалежної Польщі.

Кремль уже тоді розпочав поетапні агресивні дії проти РП. Сталінові йшлося про те, щоб зробити Польщу об'єктом політики могутніх держав, а потім анексувати її східні території і підкорити решту земель.

Ці плани не співпадали з проголошеними антинімецькою коаліцією принципами Атлантичної Хартії. Польща розраховувала на рішучу підтримку Лондона і Вашингтона у захисті своїх прав. Та, на жаль, США і Великобританія таємно від поляків у 1943 р. надіслали Москві сигнали, що вони готові схвалити те, що СРСР забере східну частину Польщі. Це захочувало Сталіна до систематичної ескалації антипольських настроїв.

25 квітня 1943 р. Москва розірвала міжнародні стосунки з Польщею. Це був фактично початок нової радянської агресії проти Речі Посполитої.

Таким чином, Польща стала єдиною державою антинімецької коаліції, яка, й далі воюючи з німцями, стала метою агресії з боку одного з членів альянсу. Американці й британці поступово згоджувалися на чергові поступки советам. Завдяки цьому Сталін активізував підготовку до повного підпорядкування Польщі. Частиною цієї діяльності було створення повністю підпорядкованих советам військових підрозділів, до складу яких входили поляки.

Спочатку Сталін здійснював агресію проти Польщі засобами дипломатії і пропаганди. Коли ж у січні 1944 р Червона Армія знову перейшла східний кордон РП, совети використали проти поляків свої збройні сили і поліцію.

Солдати Армії Крайової на Віленщині в 1944 р. (Фот. KARTA)

Армія Крайова розпочала активну антинімецьку діяльність шляхом повстань, які мали продемонструвати світові право Польщі на свободу, суверенність і цілісність території (план „Буря”). Польща розраховувала, що її військові зусилля за підтримки англосаксонських членів альянсу змусять СССР поважати польський суверенітет. Інших засобів тиску Польща не мала.

Збройна акція АК активізувалася в окремих регіонах у міру наближення фронту. В німецькому тилу організовували локальні збройні повстання, польські сили самостійно визволяли сотні населених пунктів. АК брала участь у битвах проти німців за визволення Вільно і Львова. Не приховуючи від Червоної Армії свої підрозділи, поляки, як господарі цих земель, декларували готовність до союзницької співпраці у межах антинімецької коаліції.

У багатьох місцях окремі радянські командири ніби-то виявляли готовність до співпраці, але після спільних боїв проти німців підступно арештовували командирів АК. Солдатів АК включали до підрозділів, підпорядкованих Москві. Тих, хто чинив опір, вбивали, інших арештовували і відправляли до таборів вглиб СССР. Советські репресії знову розпочалися і щодо цивільних громадян РП.

Група повстанців
у Варшаві, серпень
1944 р.
(Фот. Wikimedia
Commons)

Советська окупація Польщі стала фактом. Східні землі РП Сталін безпосередньо включив до складу СРСР. На заході від встановленого Кремлем кордону Сталін установив комуністичну владу під охороною радянських збройних сил, яка була цілковито залежною від Москви.

Останнім актом боротьби Речі Посполитої за право на незалежність було Варшавське повстання, яке вибухнуло 1 серпня 1944 р. У визволе-

них Армією Крайовою частинах столиці вільно діяли державні структури РП. Повстанці самотньо боролися, незважаючи на сусідство радянського фронту. Москва зробила все, щоб повстання зазнало поразки. Сталін зупинив під Варшавою наступ Червоної Армії, відмовившись від плану вдарити по місту. Дав Гітлерові час повністю ліквідувати польські сили. Під час найбільших успіхів повстанців СССР не дозволив членам альянсу

Солдати АК, вбиті советами у Тужі під Жешувом восени 1944 р. після повторного вторгнення Червоної Армії в Польщу. Фотографія ексгумації, проведеної в дев'яностих роках ХХ століття. (Фот. Maciej Korcuś)

збільшити воюючій АК допомогу з повітря. Совети жорстоко ліквідували підрозділи АК, що йшли на допомогу повсталим. Німці робили те саме зі свого боку фронту.

У таких обставинах вояки АК два місяці героїчно боролися з німцями, які мали величезну перевагу. У зайнятих німцями частинах столиці відбулися масові злочини: було знищено понад сто тисяч мешканців Варшави. Користуючись радянською бездіяльністю, у наступні місяці за наказом Гітлера німці повністю безнаказано руйнували цілі ділянки Варшави.

У 1944–1945 рр. Польське Військо брало участь у визволенні Італії, Франції, Бельгії та Голандії. В тому числі здобули Монте Кассіно, відкриваючи військам альянсу дорогу на Рим. Потім звільнили від німців десятки італійських населених пунктів, серед яких Анкону і Болонью. У північній Франції брали участь у битві під Фалезом, визволяли бельгійські Іпр і Гандаву, голландську Бреду. Воювали під Арнемом і над Мозою. Здобували північні регіони Німеччини. Польські моряки брали участь у битві за Ат-

лантику, в організації конвоїв до Мурманська, у військових діях на Середземному та Егейському морях.

Польща також внесла свій вклад у перемогу над німцями і в іншій сфері. Польські криптологи зламали коди німецької шифрувальної машини „Енігма” і передали їх британським союзникам, що стало ключем до багатьох перемог членів альянсу під час війни.

На конференції в Ялті у лютому 1945 р. США і Великобританія, всупереч проголошеним принципам Атлантичної Хартії, остаточно згодилися на включення східної частини РП з Вільном і Львовом до ССРСР. На конференції у Потсдамі було підтверджено, що Польща отримає південну частину Східної Пруссії, а також землі по лінії Одри і Лужицької Ниси, які до війни належали III Рейху. Це не компенсувало Польщі територіальних втрат, її територія у нових кордонах порівняно з довоєнним станом зменшилася на 20 відсотків.

У результаті німецьких і радянських дій Польща зазнала величезних втрат, які важко відновити в масштабі історії. Майже 6 мільйонів громадян РП загинуло (половину з них становили знищені німцями євреї). Велика кількість поляків не могли повернутися в країну, захоплену советами. Через знищення, депортації та ув'язнення Польща втратила значну частину свого людського потенціалу. У 1945 р. в межах нових кордонів проживало на 11 мільйонів менше громадян, їхня кількість зменшилася з 35 мільйонів у 1939 р. до 23, 9 мільйонів у 1945. Особливо великих втрат зазнали польські еліти. Загинуло, наприклад, 39 відсотків лікарів, 30 відсотків науковців і 28 відсотків священників.

Втрати були величезними. Національне багатство зменшилося аж на 38 відсотків. Спустошені війною нові території країни постійно грабували совети, вивозячи до ССРСР промислове, енергетичне і комунікаційне обладнання.

Сталін збудував альтернативну державу: повністю залежну від нього комуністичну владу переніс до Варшави. З 1944 р. радянські збройні сили та НКВД брали участь у ліквідації руху за незалежність, а також підземних структур, які підпорядковувалися конституційній владі РП у вигнанні. Відбувалися криваві репресії: вбивства, арешти, заслання до таборів вглиб ССРСР. У березні 1945 р. радянська влада підступно арештувала керівників Польської Підземної Держави. Троє з них, у тому числі віце-прем'єр Речі Посполитої, його заступник і Головний Комендант АК, не вийшли живими з радянських в'язниць.

У червні 1945 р., спираючись на ялтинські рішення Великої Трійки, під контролем Москви було створено новий уряд, який мав організувати у пошматованій країні парламентські вибори. На підставі цього уряди США та Великобританії нав'язали з ним дипломатичні стосунки, відмовляючись від офіційного визнання законного керівництва РП у вигнанні. Це був черговий вияв нелояльності західних членів альянсу стосовно свого польського союзника, тим більше, що жодним чином не було забезпечено чесності виборів, ані того, що радянські війська буде виведено з Польщі. Комуністи, які мали незначну суспільну підтримку, тільки завдяки советам могли втриматися при владі.

Парламентські вибори відбулися у 1947 р. Їхні результати під контролем Москви було сфальсифіковано, після чого була оголошена перемога комуністів.

До 1947 р. проти поневолення зі зброєю в руках боролися сильні партизанські групи; політичну боротьбу вели легальна Польська Народна Партія і підпільний Союз „Свобода і Незалежність”. Втративши надії на зміну геополітичної ситуації, збройне підпілля з часом слабло. Наприкінці сорокових років у лісах перебували окремі партизанські підрозділи, які перетворювалися у групи виживання.

Коротко:

Псвітова війна розпочалася німецьким і радянським нападами на Польщу. Поляки зазнали поразки, але не підкорилися. У вигнанні було створено державну владу і військо, в країні діяла Польська Підземна Держава. Незважаючи на величезні військові зусилля та неймовірні втрати, Польща не змогла радіти перемозі. В останні роки війни вона стала жертвою радянської агресії. Майже половину її території СССР знову анексував, а решту поневолив під владою залежної від Москви комуністичної диктатури.

Межі Польщі до Другої світової війни і після

Кордони Польщі в 1939 р.

Кордони Польщі, визначені після Другої світової війни

У КОМУНІСТИЧНІЙ НЕВОЛІ

пovoєнній Польщі комуністична партія зосередила в своїх руках усю владу. Комуністи контролювали адміністрацію, економіку, медіа, освіту та усі інші сфери суспільного життя. Спиралися на терор і пропаганду. За оцінками, протягом періоду здобуття ними влади (1944–1956) загинуло майже 50 тисяч осіб, а сотні тисяч пройшли через ув'язнення і табори примусової праці. Внутрішня і зовнішня політика Польської Народної Республіки (офіційна назва держави з 1952 р.) була повністю підпорядкована уряду Радянського Союзу.

Після 1947 р. збройний опір швидко слабнув, хоча на початку п'ятдесятих років ще діяли невеликі партизанські групи. Останній партизан загинув лише у 1963 р. Після ліквідації харцерства масово почали виникати підпільні молодіжні гуртки.

Після того, як економіка стала державною, останньою великою групою приватних власників були селяни. У 1948 р. комуністи розпочали колективізацію, примушуючи їх віддавати землю. Це викликало великий опір.

Поступово посилювалася антицерковна пропаганда і репресії. Метою влади було абсолютне знищення релігії. Тоді ув'язнили багатьох священників, монахинь, монахів і навіть єпископів. Апогеєм боротьби з релігі-

Полковник Лукаш Цеплінський (1913–1951) – останній керівник найбільшої підпільної організації Союзу „Свобода і Незалежність”. Страчений комуністами. У камері смертників писав: „Заберуть мені тільки життя. А це не найважливіше. Тішуся, що мене стратять як католика – за святу віру, як поляка – за щасливу і незалежну Польщу, як людину – за правду і справедливість. Вірю сьогодні більше, ніж будь-коли, що ідея Христа переможе і Польща здобуде незалежність, а принижена людська гідність повернеться. Це моя віра і моє велике щастя”. (Фот. AIPN)

Ротмістр Вітольд Пілецький (1901–1948) – офіцер Польської армії, «доброволець до Аушвіц». Учасник бойових дій у роках 1919–1920 та 1939; під час німецької окупації співзасновник Таємної Польської Армії. За власним бажанням потрапив у німецький полон з метою подальшого етапування до концтабору Аушвіц, де мав створити конспіративну групу та збирати інформацію. Після двох років перебування у концтаборі Пілецький з нього втік. Згодом брав участь у Варшавському повстанні. Після закінчення війни створив організацію, яка збирала інформацію для польської влади закордоном. Капітан Вітольд Пілецький загинув від рук комуністів. Місце його поховання невідоме й досі. (Фот. AIPN)

єю став арешт примаса Польщі кардинала Стефана Вишинського у 1953 р. Залякане духовенство змусили скласти присягу на вірність державі. Ув'язнений примас створив програму духовної підготовки з нагоди річниці хрещення Польщі.

Наростаючий спротив поляків вибухнув у червні 1956 р. в Познані. На вулиці міста вийшло сто тисяч осіб, які вимагали поліпшення умов життя, а також політичних і релігійних свобод. Їхній протест був криваво придушений. Загинуло 58 осіб, наймолодший з яких Ромчик Стшалковський мав тільки 13 років.

Познань, 28 червня 1956 р. (Фот. АІРН)

26 серпня 1956 р. на заклик ув'язненого кардинала Вишинського на Ясній Гурі зібралася мільйон поляків. Вони відновили Національні Обітниці, складені вперше 1656 р. королем Яном Казимиром.
(Фот. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Katowicach)

Восени 1956 р. комуністи, щоб заспокоїти суспільні настрої, змінили керівництво партії. Під час віч і маніфестацій поляки вимагали вивести радянські війська, незалежності країни від Москви, а також звільнення кардинала Вишинського. Останню вимогу невдовзі було виконано. Щоб заспокоїти суспільство, влада пішла на часткові поступки. Дозволили розпускати колгоспи (залишилося лише декілька), ненадовго ослабла цензура, до Радянського Союзу повернулися офіцери, які командуали армією, було обмежено всевладдя репресивного апарату.

Зміни відчула також Католицька Церква. Серед політичних в'язнів, яких випускали з в'язниць, було духовенство, вигнаним єпископам дозволили повернутися на свої дієцезії. До шкіл повернули вивчення релі-

Восени 1956 р. поляки вийшли на маніфестації для підтримки угорців, які боролися із советськими військами. Незважаючи на складну економічну ситуацію, Польща надала угорцям допомогу, вартість якої перевищила тільки підтримка Сполучених Штатів. (Фот. AIPN)

гії, видавали дозволи на будівництво нових церков. Та невдовзі знову почалися репресії, але вже не такі сильні, як раніше. У школах заборонили хрести і уроки релігії, зупиняли будівництво церков, конфіскували церковне майно. Усе це викликало багато суспільних протестів.

Принциповою ареною сутичок між владою і Церквою стало тисячоліття хрещення Польщі, яке наближалося. Поляки підготувалися до нього, виконуючи програму духовного відродження нації – Велику Новенну, ініційовану примасом Вишинським. Комуністи натомість запропонували власну програму, пов'язану з тисячоліттям держави.

У 1965 р. польські єпископи написали німецьким єпископам знаменитого листа зі словами: „ми пробачаємо і просимо пробачення”. Цей

Нова Гута мала бути „соціалістичним містом”, в якому не було б церков. У 1957 р. там дозволили будівництво храму, але невдовзі від цього відмовилися. Коли у 1960 р. забрали хрест з місця, де планувалося будівництво, тисячі осіб виступили на його захист. (Фот. АІРН)

лист став початком польсько-німецького порозуміння. Водночас він викликав чергову антицерковну кампанію. Та незважаючи на це, масова участь поляків в урочистостях з нагоди тисячоліття хрещення чітко показала, кого підтримує суспільство.

У шістдесятих роках почали відходити від змін, запроваджених 1956 р. Поступово наростав спротив інтелігенції; його кульмінацією були протести студентів у березні 1968 р. Вони вимагали свободи слова, науки і культури, а також знищення цензури. Влада відповідала масовими репресіями, розпочали також антиєврейську пропагандистську кампанію і змусили 13 тисяч осіб єврейського походження виїхати з Польщі.

Погіршувалася також економічна ситуація. У грудні 1970 р. влада вирішила підвищити ціни (вони регулювалися державою). Це викликало страйки у цілій країні. Найтрагічнішими були події на узбережжі, де відбулася демонстрація та вуличні бої. У Гданську, Гдині, Ельблонгу і Щеціні

Одним з елементів підготовки до тисячоліття було паломництво усіма парафіями копії ікони Матері Божої Ченстоховської. Комуністи вирішили зупинити цю акцію та в 1966 р. „арештували” ікону.

Влада організувала альтернативні заходи, але поляки масово взяли участь у релігійних урочистостях. На фото урочистості в Кракові. (Фот. НАС)

У серпні 1968 р. вторгнення військ країн Варшавського Договору припинило реформи пражкої весни у Чехословаччині. Найдраматичнішим актом протесту проти цієї агресії було самоспалення колишнього солдата Армії Крайової Ришарда Сівца. (Фот. AIPN)

військо та міліція використовували вогнепальну зброю проти робітників. Загинуло 45 осіб, понад тисячу зазнали поранень.

Криваве придушення робітничих протестів стало причиною чергової зміни керівництва комуністичної партії. Також у черговий раз вирішили піти на поступки суспільству. Наступила обмежена політична лібералізація, рівень життя суспільства став значно кращим. Але не відбулася реформування економіки, якою керували з центру, економічне зростання фінансувалося із західних кредитів.

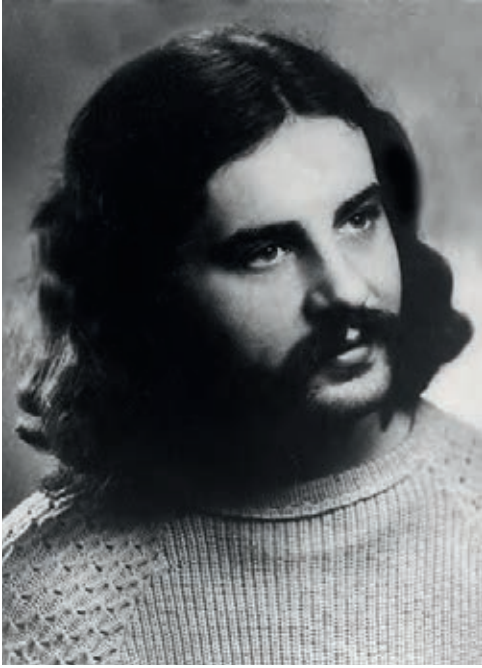
Наступна криза була тільки питанням часу. Спроба підвищити ціни у 1976 р. знову закінчилася вибухом страйків і демонстрацій. Комуністи відмовилися від підвищення, але водночас суворо покарали учасників

Вуличні бої у Гданську, грудень 1970 р.
(Фот. AIPN)

протестів. Це прискорило появу опозиційних організацій, найважливішими з яких були Комітет Захисту Робітників та Рух Захисту Прав Людини і Громадянина. Опозиція підтримувала репресованих осіб, видавала підпільну пресу і організовувала незалежне навчання.

16 жовтня 1978 р. краківського митрополита кардинала Кароля Войтилу обрали Папою, і він взяв ім'я Іван Павло II. Ця подія викликала піднесення у поляків і шок у комуністів. Та влада не могла заборонити візиту Івана Павла II на батьківщину. Перший візит відбувся у червні 1979 р. Під час Богослужіння у Варшаві за участі сотень тисяч осіб, говорячи про історію Польщі, Папа закінчив проповідь знаменними словами: „І взиваю я, син польської землі, і водночас я, Іван Павло II, Папа, взиваю з усі-

Станіслав Пияс (1953–1977)
– студент Ягеллонського
університету, член Комітету
Захисту Робітників, вбитий
комуністичною Службою
безпеки. Після його смерті
з'явився Студентський Комітет
Солідарності. (Фот. AIPN)

єї глибини цього тисячоліття, взиваю у переддень свята Зіслання, взиваю разом з вами усіма: Нехай зійде Дух Твій! Нехай зійде Дух твій! І відновить обличчя землі. Цієї землі!" Невдовзі виявилось, що ці слова пророчі. У серцях поляків почала зароджуватися надія.

Коротко:

Уповоєнній Польщі комуністи контролювали усі сфери суспільного життя. Їхня влада опиралася на терор і пропаганду. Поляки багато разів протестували проти диктатури. Великі надії пов'язували з вибором архієпископа Кароля Войтили – Івана Павла II – архієпископом Петрової Столиці, Папою Римським.

Св. Іван Павло II (1920–2005) – Папа, до того краківський архієпископ. Поет, філософ, його називали папою-мандрівником – під час понтифікату відвідав 129 країн. Великий проповідник послання про Боже Милосердя.

(Фот. Dennis Jarvis)

SOLIDARNOŚĆ

MAŁOPOLSKA

UCHWAŁA

Krajowej Komisji Porozumiewawczej podjęła na nadzwyczajnym posiedzeniu w Bydgoszczy w dniu 24.03.1981 r. w sprawie akcji strajkowej

1. Do czasu trwania w całości strajku w Zakładach Przemysłu i Handlu (ZPH) i w przedsiębiorstwach w Bydgoszczy (ZP) oraz Zakładach Przemysłowych i Handlowych (ZPH) w Bydgoszczy, w których nie podjęto akcji strajkowej, w dniach 27.03.1981 r. w godzinach 8-12, w całym kraju ogłosić w piątek 27.03.81 4-7o godzinny

STRAJK OSTRZEGAWCZY
od godz. 8-12

w wypadku nie wystąpienia zgłębni strajkowych przystąpić we **WTOREK 31.03.1981 r.** do

STRAJKU WŁASCIWEGO
OKUPACYJNEGO
w całym kraju od rannej zmiany

PRZYKŁAD STRAJKOWY

**NIC
W BREW
NOLI
NARODU**

STRAJK
OSTRZEGAWCZY

STRAJK
OSTRZEGAWCZY

SOLIDARNOŚĆ

SOLIDARNOŚĆ

NIE ODDAMY

KONCIE SIERPNIA

ACJE '80

28 do 11
MARCA

Wspieraczn: Kijów = Warszawa = Wolność = Uciecha

Przedsiębiorstwa i Zakłady Przemysłowe i Handlowe (ZPH) w Bydgoszczy, ul. Słowackiego 10, Bydgoszcz, woj. kujawsko-pomorskie, tel. 41-21-11-11

СВОБОДА І СОЛІДАРНІСТЬ

A large, bold, red letter 'У' (U) is centered within a white rectangular box. The letter has a classic, slightly stylized font with a curved bottom.

літку 1980 р. Польщу охопила хвиля страйків, викликаних економічною ситуацією, яка щоразу погіршувалася. Переломним був вибух страйку у Гданській верфі, викликаний звільненням з роботи опозиційної діячки Анни Валентинович. До верфі приєдналися інші заклади, було складено перелік, який складався з 21 постулата, найважливішим з яких було створення незалежних від влади професійних спілок. Страйк охоплював нові осередки – Щецін, Вроцлав, Ястшембє.

Рівень протестів змусив владу піти на поступки. Бул підписан суспільний договір, в результаті якого виникла Незалежна самоврядна професійна спілка „Солідарність”. Її очолив Лех Валенса, лідер серпневого страйку в Гданську. Незважаючи на труднощі, які створювала влада, „Солідарність” охопила своєю діяльністю усю країну. В 1981 р. до її складу входило майже 10 мільйонів поляків. Це була найбільша у світовій історії організація, яка виникла знизу за такий короткий час. У результаті наступних протестів виникли також незалежні спілки селян і студентів.

Тим, що робило рух „Солідарність” особливим, звичайно, не була лише його чисельність. Шістнадцять місяців легальної діяльності незалежної профспілки були періодом великого піднесення і надії. Поляки масово включалися у громадські справи, з’являлися проекти реформу-

На воротах Гданської верфі страйкарі повісили портрет Івана Павла II та релігійні образи. Протягом двох тижнів протесту їх підтримували щоденні молитви та літургії, що відправлялися у неділю.

(Фот. Jan Palik/FOTONOVA)

вання практично усіх сфер суспільного життя. Тисячі часописів і книжок виходили без цензури. Писали правду про найновішу історію, друкували досі заборонені літературні твори. Реформаторська течія виникла також у владних структурах.

Дух цього часу найкраще передають цінності, до яких тоді зверталися: правда, свобода, справедливість, солідарність, людська гідність, добро для всіх. „Солідарність” об’єднувала людей з різними переконаннями. Їх єднав патріотизм, а більшість – прив’язаність до релігії. У цей період, після років примусового атеїзму, релігія повернулася у публічний простір.

Кульмінаційним моментом був I з’їзд делегатів НСПС „Солідарність”. Оскільки вони представляли більшість суспільства, з’їзд назвали парламентом вільної Польщі. Було ухвалено програму союзу „Самоврядна Річ Посполита”, широкий розголос мало „Послання до людей праці Східної Європи”, яке викликало чергову кампанію проти „Солідарності” у цілому радянському блоці. Насправді весь час від серпня 1980 р. „Солідарність” декларувала найбільш радикальні постулати, такі, як вільні вибори.

Комуністична влада із самого початку планувала знищити „Солідарність”. Цього вимагало також керівництво Радянського Союзу. 13 грудня

У десяти річницю Грудня '70 у Гданську відкрили пам'ятник полеглим працівникам верфі. (Фот. Tomasz Wierzejski/FOTONOVA)

У травні 1981 р. поляків шокувала спочатку інформація про замах на Івана Павла II, а потім смерть примаса Стефана Вишинського. У цілій країні молилися за здоров'я Святішого Отця. (Фот. Włodzimierz Pniewski/REPORTER)

Перший з'їзд „Солідарності”. (Фот. Wojtek Laski/East News)

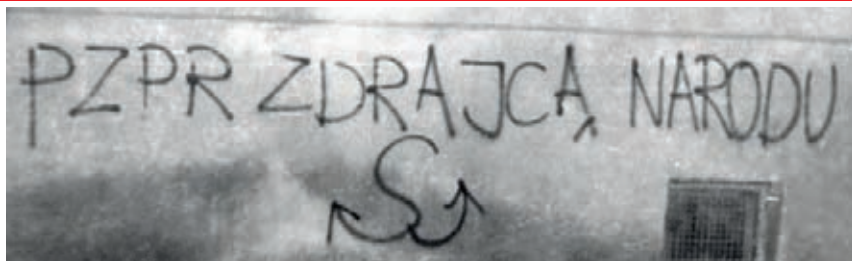

Придушення страйку на шахті „Вуек” у Катовіцах, 16 грудня 1981 р.
(Фот. Marek Janicki/FOTONOVA)

1981 р. у Польщі було запроваджено військовий стан. На вулицях з'явилися танки і бронетехніка, вимкнули телефони, заборонили виходити з помешкань, заборонили діяльність усіх організацій, крім комуністичної партії. Тільки за першу ніч військового стану було інтерновано понад 3 тисячі осіб. Через табори для інтернованих пройшло майже 10 тисяч діячів „Солідарності” та інших організацій. Більше десяти тисяч осіб ув'язнили. Десятки тисяч залишилися без роботи.

Незважаючи на загрозу, яку підсилювали попередженнями про те, що за опір загрожує смертна кара, у цілій країні вибухнули сотні страйків. Їх придушували силою. Найтрагічніші наслідки мало придушення страйку на шахті „Вуек”, під час якого вбили дев'ятох шахтарів. Опір було зламано, але «Солідарність» знищити не вдалося. Структури спілки відроджувалися у підпіллі на усіх рівнях – на рівні підприємств, закладів, на регіональному рівні та рівні країни. З'явилися також молодіжні конспіративні організації, студентські, підпільні політичні партії і т. п.

Феноменом польського підпілля вісімдесятих років була підземна преса. Щороку з'являлися сотні назв різних видань. За декілька міся-

Знак „Солідарності, яка бореться”, підпільної організації, яка виникла 1982 р. у Вроцлаві. Його витоки беруть початок зі знаку Польщі, яка бореться з часів II світової війни. (Фот. AIPN)

ців військового стану організували також популярне підземне радіо. Розквітала незалежна культура. У підземеллі вийшли друком тисячі книжок. Організовувалися концерти і театральні вистави. Притулок для багатьох таких заходів надавала Церква.

На введення військового стану відреагував цілий світ. Сполучені Штати ввели санкції проти комуністичної влади Польщі і Радянського

Підземна друкарня. (Фот. KARTA)

Під час маніфестації в Любіні 31 серпня 1982 р.
від міліцейських куль загинуло троє демонстрантів.
(Фот. Krzysztof Raczkowiak/FOTONOVA)

Союзу. У цілому світі відбувалися демонстрації, якими висловлювалася підтримка. До Польщі надсилали гуманітарну допомогу і підтримку для підземної „Солідарності”. Акції протесту відбулися навіть у країнах радянського табору. Символом визнання для „Солідарності” було присвоєння 1983 р. Лехові Валенсі Нобелівської премії Миру.

Опозиція організувала страйки і маніфестації. Комуністична влада не мала наміру відступати. Незважаючи на відміну військового стану у 1983 р., тривали репресії. Поляків підтримав папа Іван Павло II, який відвідав батьківщину у 1983 і 1987 рр. Сильним ударом була смерть священника Єжи Попелушка у 1984 р., вбитого працівниками комуністичної Служби безпеки.

Комуністи не мали можливостей подолати економічну кризу. Попри запровадження карткової системи на придбання основних продуктів, доводилося багато годин стояти в чергах. Відсутність перспективи змусила тисячі поляків тікати з країни.

Блаженний Єжи Попелушко (1947–1984) – мученик, капелан „Солідарності”. Організував Богослужіння за вітчизну, у проповідях за прикладом апостола Павла закликав „перемагати зло добром”. (Фот. KARTA)

У 1988 р. відбулися дві хвилі страйків. До опозиційної діяльності долучалося наступне покоління молодих людей. Ці події змусили комуністів піти на поступки. Поміркованій опозиції запропонували розмову за круглим столом. Влада мала намір тільки реформувати систему, але система впала. Під час частково вільних парламентських виборів у червні 1989 р. „Солідарність” здобула 99 зі 100 місць у Сенаті та усі можливі (35 відсотків) місця в Сеймі.

Події в Польщі стали початком процесу падіння комуністичної системи у цілій Центральній-Східній Європі. У наступні місяці було скинуто дик-

Solidarność

**W SAMO POŁUDNIE
4 CZERWCA 1989**

Виборчий плакат „Солідарності” під назвою „Рівно опівдні”.
(Автор Томаш Сарнецький)

Президентські символи II Речі Посполитої були передані у Королівському Замку у Варшаві, який був повністю відбудований після знищення німцями.
(Фот. Tomasz Wierzejski/FOTONOVA)

таторську владу в Угорщині, Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії та Румунії. У 1991 р. остаточно розпався Радянський Союз.

У грудні 1990 р. відбулися вільні президентські вибори, на яких переміг Лех Валенса. Символи влади йому передав Ришард Качоровський, останній президент Речі Посполитої Польщі у вигнанні. Так закінчилася історія Польського уряду, який з 1939 р. працював за межами країни.

Дев'яності роки минули під знаком економічних і політичних реформ. Слабка економіка була повністю зруйнована. Запровадження вільного ринку поступово поліпшило ситуацію, але ціною зубожіння багатьох суспільних груп. Успішними були ряд політичних реформ, наприклад, створення справжнього самоврядування. Символом повернення Польщі до західного світу став її вступ до НАТО (1999) та Євросоюзу (2004).

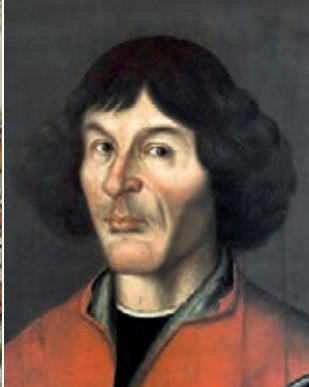
Найбільшим потрясінням для поляків в останні роки стала катастрофа президентського літака під Смоленськом 10 квітня 2010 р. Разом з президентом Лехом Качинським загинуло багато представників влади, командувачів армії, духовенства і комбатантів. Вони летіли до Катині, щоб віддати честь жертвам советських злочинів. Таким чином, уже вкотре в історії Польщі минуле переплітається з сучасністю.

Сьогодні, дивлячись на понад тисячолітню історію Польщі, започатковану хрещенням у 966 р., ми пишаємося досягненнями наших предків та намагаємося вчитися на їхніх помилках. Минуле є джерелом нашої ідентичності, яке водночас зобов'язує. Постійно повертає до нас відлуння слів святого Папи, які він сказав у Кракові, наприкінці першої подорожі на батьківщину. Іван-Павло тоді сказав: „перш ніж я відійду від вас, прошу, щоб ви усю цю духовну спадщину, яка називається Польщею, ще раз прийняли з вірою, надією і любов'ю – такою, яку прищеплює нам Христос на святому хресті – щоб ви ніколи не сумнівалися, не втомилися і не знеохотилися, щоб самі не підтинали тих коренів, з яких ми виростаємо”.

Коротко:

У 1980 р. після безпрецедентної хвилі протестів виникла „Солідарність”, винятковий у світовій історії суспільний рух. Незважаючи на те, що комуністи запровадили військовий стан, опозиція вижила у підземеллі. В результаті „Солідарність” перемогла, зробивши можливим повернення демократії в Польщі. Боротьба поляків започаткувала падіння комуністичної системи у всій Центральній-Східній Європі і розпад Радянського Союзу.

Piotr Zycielski

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych